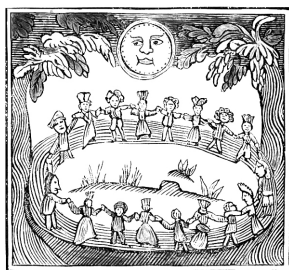

Gabrijel TARD

SOCIJALNI ZAKONI

SKICA ZA JEDNU SOCIOLOGIJU

GALOP / 2011

GALOP / 2011

Gabrijel TARD

SOCIJALNI ZAKONI
SKICA ZA JEDNU SOCIOLOGIJU

PREVOD Vladimir Novosel
IZVORNIK Gabriel Tarde
*Les lois sociales. Esquisse
d'une sociologie, 1898.*

GALOP / 2011

NASLOVI KORIŠĆENIH IZVORNIKA

Gabriel Tarde

Les lois sociales. Esquisse d'une sociologie, 1898.

Gabriel Tarde

Social Laws. An Outline of Sociology, 1899.

(Translated by Howard C. Warren)

PREVEO

Vladimir Novosel

vladimir.novosel@gmail.com

U ovoj maloj knjizi, koja sadrži suštinu predavanja održanih na *Collège Libre des Sciences Sociales* u oktobru 1897, nameravam da iznesem, ne samo obris ili rezime moja tri glavna rada iz opšte sociologije,¹ već unutrašnju vezu koja ih ujedinjuje. Njihova stvarna veza, koju čitalac tamo možda nije primetio, je ovde učinjena očiglednom argumentima opštijeg karaktera, koji nam omogućavaju da obuhvatimo jednim pogledom ova tri dela, objavljena odvojeno —ove *dissecta membra*, takoreći, istog tela ideja. Može mi se prigovoriti kako bi bilo bolje da sam predstavio kao sistemsku celinu ono što sam podelio u tri odvojene publikacije. Ali, na stranu činjenica da delo iz nekoliko tomova (sa razlogom) uznemiruje čitaoca, zašto bismo iscrpljivali sebe u izgradnji tako velikih struktura —tako kompletnih građevina? Pošto naši sledbenici neće imati ništa hitnije da urade nego da razbiju ove strukture kako bi iskoristili materijal za neke druge potrebe ili kako bi pozajmili neki izdvojeni deo, sigurno je bolje poštediti ih posla rastavljanja, dostavljajući naše misli samo u fragmentima. U isto vreme, zarad onih duhova koji nalaze zadovoljstvo u sastavljanju onoga što im je dostavljeno u fragmentima, i onih koji nalaze zadovoljstvo u rastavljanju onog što im je predstavljeno u kompletnoj formi, nije u potpunosti bez osnova dodati rasutim delovima svog dela i jednu skicu ili konturu, generalni plan koji je autor želeo da realizuje, da je na raspolaganju imao neophodnu snagu i odvažnost. Ovo je jedini izgovor koji se nudi za ovu malu knjigu.

(April, 1898.)

¹Les Lois de l'Imitation (Zakoni imitacije), L'Opposition universelle (Univerzalna opozicija), i La Logique sociale (Socijalna logika).

SADRŽAJ

UVOD	7
Varijacije, nesimetričnost, disharmonija — <i>Tip</i> fenomena u prirodi — Kauzalnost — Zakon ponavljanja, zakon opozicija, zakon adaptacije — Sociologija mora naći svoj domen.	
1/ PONAVLJANJE FENOMENA	11
Ponavljanje detalja — Inter-cerebralna psihologija — Fundamentalni socijalni par — Imitacija.	
2/ OPOZICIJA FENOMENA	32
Infinitezimalna opozicija — Reverzibilno, ireverzibilno — Opozicija serija, opozicija stepena, opozicija predznaka — Istovremena i suke- sivna opozicija — Konkurencija — Diskusija — Proces.	
3/ ADAPTACIJA FENOMENA	58
Agregat je <i>adaptat</i> — Harmonija detalja, molekul, ćelija — Element- arna socijalna adaptacija — Uparivanje — Od unutrašnje adaptacije ka spoljašnjoj adaptaciji — Individualno poreklo socijalnih fenomena.	
ZAKLJUČAK	78
Imitacija, kontradikcija, individualna inovacija — Elementarno je heterogeno — Rastuća unifikacija i diferencijacija — Univerzalna adaptacija.	

Varijacije, nesimetričnost, disharmonija — *Tip* fenomena u prirodi — Kauzalnost — Zakon ponavljanja, zakon opozicija, zakon adaptacije — Sociologija mora naći svoj domen.

Kada lutamo kroz galeriju istorije, i posmatramo šarenoliku procesiju fantastičnih slika —kada ispred nas defiluju narodi sveta, potpuno različiti i neprestano promenljivi,— naš prvi utisak će verovatno biti da je fenomen socijalnog života neprimeren za bilo kakav opšti izraz ili naučni zakon, i da je svaki pokušaj zasnivanja sistema sociologije samo varka. Ali prvi nomadi koji su pretraživali zvezdano nebo, i prvi zemljoradnici koji su tragali za tajnom života biljaka, su bili na isti način impresionirani svetlucavim neredom nebeskog svoda, sa njegovim mnogobrojnim meteorima, kao i sa raznovrsnim obiljem biljnih i životinjskih formi. Ideja da se nebo ili šuma objasne malim brojem logički povezanih pojmova, pod imenom astronomije ili biologije, ukoliko bi im se i javila, izgledala bi kao potpuna ekstravagancija. Nema ništa manje složenosti — ništa manje iregularnosti i prividnog kaprica— u dubinama ljudske istorije, nego u svetu meteora ili unutrašnjosti šume.

Kako smo onda, uprkos promenljivoj raznovrsnosti u domenu neba i šume, među fizičkim objektima i živim bićima, mogli prisustvovati rađanju i razvoju nauka fizike i biologije? Tri su suštinska elementa uključena u razvoj ovih disciplina, i oni se moraju pažljivo razmotriti pre nego što formiramo kompletan i tačan pojam o tome na šta se misli kada se koriste izvesna imenica i pridev, naime, *nauka* i *naučno*.

U prvo vreme, ljudi su počeli da primećuju neke sličnosti među razlikama, neka *ponavljanja* među varijacijama. Kao periodično vraćanje istog stanja neba, ciklus godišnjih doba, pravilno ponavljanje doba kod živih bića —mladost, zrelost i starost,— i zajedničke karakteristike individua iste vrste. Ne postoji nauka individua samih po sebi; sva nauka je opšta; to jest, ona smatra individualno kao ponovljeno, ili kao sposobno za ponavljanje.

Nauka je ko-ordinacija fenomena posmatranih sa stanovišta

njihovog ponavljanja. Ali to ne znači da diferencijacija nije osnovni modus procedure naučnog uma. Dužnost nauke je da diferencira, kao i da asimiluje; ali samo ukoliko je diferencirana stvar *tip* u prirodi koji daje određen broj kopija, i ako je sposoban za neograničenu reprodukciju. Određen tip može biti otkriven i pažljivo definisan; ali ako se otkrije da pripada samo jednoj individui, i da nije pogodan za prenos u potomstvo, ne uspeva da zanima naučnika, osim kao čudna monstruoznost.

Ponavljanje znači proizvodnju nečeg što istovremeno održava original; ono pretpostavlja jednostavnu i elementarnu kauzaciju bez kreacije. Posledica reprodukuje uzrok tačku po tačku, baš kao u slučaju prenosa kretanja od jednog tela na drugo, ili prenosa života od živog bića ka potomcima. Ali pored pitanja reprodukcije, i fenomeni uključeni u destrukciju su od interesa za nauku. I stoga, u svakoj sferi činjenica ka kojoj upravi svoju pažnju, nauka pokušava da otkrije *opozicije* koje tamo postoje i koje su ključne za njen predmet. Tako, ona mora razmatrati ravnotežu sila, simetriju formi, borbu živih organizama i sukob između svih bića.

Ali to nije sve, čak nije ni najvažniji element. *Adaptacija* fenomena, i njihov odnos u kreativnoj produkciji moraju biti razmatrani. Naučnik se neprekidno trudi da otkrije, razmrsi i objasni ove harmonije. Sa njihovim otkrićem, on uspeva da uspostavi jednu višu adaptaciju, naime, harmoniju njegovog sistema pojmova i hipoteza sa međusobnim odnosima činjenica.

Nauka se, dakle, sastoji u posmatranju bilo koje činjenice u tri aspekta: ponavljanja, opozicije i adaptacije koje sadrži, i koje su skrivene masom varijacija, asimetrija i disharmonija, respektivno. Odnos uzroka i posledice nije, u stvari, jedini element koji sačinjava naučno znanje. Kad bi tako bilo, pragmatična istorija, prosto nadovezivanje uzroka i posledica, koja samo uči da određene bitke i ustanci imaju takve i takve posledice, bi bila najsavršenija nauka. Ipak istorija, kao što znamo, postaje nauka tek kada pokaže da odnos kauzalnosti koji otkriva, postoji između opšteg uzroka, sposobnog da se ponavlja ili koji se već ponavlja, i opšte posledice, takođe ponavljane ili sposobne da se ponovi.

Ni matematika nikad ne otkriva kauzalnost na delu. Kada se uzrok postulira kao neka funkcija, on je uvek maskiran kao jednačina. Ipak matematika je zasigurno nauka; u stvari, ona je

prototip nauke. Zašto? Zato što nigde nije izvršena tako kompletna eliminacija neslične i individualne strane fenomena, i nigde se ne vrši tako egzaktno i definitivno ponavljanje, niti simetričnija opozicija. Velika mana matematike leži u njenoj sleposti za adaptacije fenomena, ili neadekvatnom gledanju na iste. Otud proizilazi nedovoljnost nauke, koju tako jako osećaju filozofi, naročito geometričari među njima, kao Dekart/*Descart*/, Komt/*Comte*/ i Karno/*Cournot*/.

PONAVLJANJE, OPOZICIJA I ADAPTACIJA, ponavljam, su tri ključa koje nauka koristi da otključa arkanu svemira. Ona ne traži proste uzroke, već pre svega, zakone koji upravljaju ponavljanjem, opozicijom i adaptacijom fenomena. Ovo su tri različite vrste zakona, koji se ne smeju pomešati, ali koji su jednako blisko povezani kao što su i razdvojeni. U biologiji, na primer, tendencija vrstâ da se razmnožavaju u geometrijskoj progresiji (*zakon ponavljanja*) formira osnovu za prirodnu selekciju i borbu za opstanak (*zakon opozicija*); i javljanje individualnih varijacija, proizvodnja raznih individualnih tendencija i harmonija, i korelacija delova u rastu (*zakon adaptacije*) su neophodni za ispravno funkcionisanje.² Ali, od ova tri ključa, prvi i treći su daleko važniji od drugog. Prvi je veliki ulazni ključ; dok treći, finije konstrukcije, omogućava pristup blagu koje je najvrednije ali leži duboko skriveno. Drugi ključ, posrednik, od manje važnosti, otkriva određene sukobe i sudare od privremene koristi, koji su osuđeni da izblede, malo po malo, iako nikad kompletno, jer je i ovo delimično nestajanje proizvedeno brojnim transformacijama i opadanjima.

Ova razmatranja su bila neophodna kako bi se pokazalo šta sociologija mora biti, ako želi da se naziva naukom, i kojim putevima sociolozi moraju da je vode, ako žele da vide kako zauzima poziciju koju zaslužuje. Kao i svaka druga nauka, ona će ovo postići kada zadobije, i bude svesna svog poseda, svoj sopstveni *domen ponavljanja*, *domen opozicija* i *domen adaptacija*,

²Primiće se da je Kuvije/*Cuvier*/ i prirodnjaci njegovog vremena, čak i njegov suparnik Lamarck/*Lamarck*/, uglavnom tražio zakone adaptacije, dok su na drugoj strani, Darwin/*Darwin*/ i njegovi evolucionistički učenici preferirali da razmatraju fenomen života sa stanovišta ponavljanja i opozicija (Maltusov/*Malthus*/ zakon i zakon borbe za opstanak), iako su uzeli u obzir i organsku adaptaciju, koja je najvažniji faktor od svih.

svaki karakterističan po sebi i samodovoljan. Sociologija može napredovati tek onda kada uspe da zameni lažna ponavljanja, opozicije i harmonije sa onim pravim, kao što su sve ostale nauke uradile pre nje. I na mesto ponavljanja, opozicija i adaptacija koje su istinite ali neodređene, mora stavljati druge koje su progresivno sve više precizne.

Postavićemo se redom na svaku od ove tri pozicije, najpre da utvrdimo da li se evolucija nauke, a sociologije posebno, desila na način koji sam već nepotpuno definisao, i koji ću biti u mogućnosti da potpunije definišem kako budemo napredovali; a zatim i da ukažemo na zakone socijalnog razvoja u svakom od ova tri aspekta.

Ponavljanje detalja — Inter-cerebralna psihologija — Fundamentalni socijalni par — Imitacija.

Zamislimo sebe pored nekog velikog objekta, kao što je zvezdano nebo, more, šuma, gomila ili grad. Svaki deo tog objekta emituje impresije koje pogađaju jednako čula divljaka i čula naučnika; ali ovom drugom ove mnogobrojne i nekoherentne senzacije sugerišu određene logički korelisane pojmove, čitav svežanj eksplanatornih formula. Kako je došlo do ove postepene elaboracije prostih senzacija u pojmove i zakone? Kojim procesom je naše poznavanje tih fenomena postajalo sve više i više naučno? Tvrdim da je do promene došlo, na prvom mestu, zato što smo neprekidno otkrivali sve veći broj sličnosti među ovim fenomenima, i zato što smo na mesto površnih, prividnih i obmanjujućih sličnosti, stavljali neke druge sličnosti i ponavljanja koje smo među njima razabrali, koje su istovremeno dublje i realnije. U stvari, prešli smo sa komplikovanih i pomešanih sličnosti i ponavljanja celine, na sličnosti i ponavljanja delova. Ove poslednje je teže otkriti, ali su zato preciznije i beskonačno brojne, one su elementarne i infinitezimalne. Tek pošto su ove elementarne sličnosti primećene, mogu one više i šire, one kompleksnije i neodređenije sličnosti biti objašnjene i vrednovane. — Takav pomak se dešava kada god se izvestan broj karakterističnih osobenosti, koje su ranije posmatrane *sui generis*, razloži na kombinacije sličnosti. Ovim ne želimo da kažemo da nauka, kako napreduje, teži da eliminiše karakteristike ili da umanji broj jedinstvenih aspekata fenomena. Jer dok se grublje i očiglednije distinkcije mase rastvaraju pod ispitujućim pogledom naučnog posmatrača, njihovo mesto zauzimaju druge koje su istovremeno dublje i skrivenije, i koje se neograničeno umnožavaju, držeći tako korak sa uniformnošću elemenata.

Primenimo ovaj princip na zvezdani domen. Astronomska nauka nalazi svoj početak u onom trenutku kada su besposleni i znatiželjni nomadi primetili periodičnost prividnih okretanja

nebesa, izlazak i zalazak zvezda, kružne putanje sunca i meseca, i pravilno nizanje i javljanje njihovih pozicija na nebu. Ali u to rano doba određene zvezde su izgledale kao izuzete iz opšteg reda ovog veličanstvenog okretanja, naime *putujuće zvezde* ili planete; svaka od ovih je pratila neku svoju putanju, koja se razlikovala u svakom trenutku od svoje prethodne putanje i putanje ostalih; tek je kasnije primećeno kako postoje neke pravilnosti među ovim anomalijama. Štaviše, sve zvezde nekretnice i zvezde lualice, sunce i planete, uključujući čak i zvezde padalice — su posmatrane kao esencijalno slične; jedina upadljiva razlika je prihvaćena između sunca i meseca na jednoj strani, i svih ostalih, na drugoj; one dve prve su bile jedina tela nebeskog svoda sa izraženom osobenošću.

Astronomija je učinila svoj prvi korak napred kada je ovu ogromnu, prividnu rotaciju celine nebesa, zamenila koncepcijom zbira manjih realnih rotacija, koje su se značajno međusobno razlikovale, potpuno asinhrono ali koje se beskonačno ponavljaju. Drugi korak je nastupio kada je čudna izuzetnost sunca nestala, kako bi bila zamenjena suptilnijom diferencijacijom svake zvezde posebno, kao izvora svetlosti nekog nevidljivog sistema, centra tog planetarnog sveta — analogno kovitlacu putanja naših planeta.

Još jedan veliki korak napred je napravljen kada su razlike prividnog lateralnog kretanja nebesa, iako opšteg i bez izuzetaka, dopuštajući nepravilnosti u brzini, u radijusu, ekscentricitetu orbite, itd., nestale pred njutonovim */Newton/* zakonom privlačenja —koji je predstavio svu ovu periodičnost kretanja, od najmanjeg do najvećeg, i od najbržeg do najsporijeg, kao posledicu beskrajnog i neprekidnog ponavljanja jedne jedine činjenice, naime, da je privlačenje direktno proporcionalno masi i inverzno proporcionalno kvadratu rastojanja. — A bilo bi još bolje kada bi smo ovu činjenicu mogli objasniti smelom hipotezom, koju konstantno odbacuju, iako nas ona stalno ponovo opseđa, i koja pripisuje gravitaciju udarima atoma *etra*, koji su rezultat atomskih vibracija nezamislivo malih i mnogobrojnih.

Nisam li u pravu, kada kažem da se astronomija uvek zanimala sličnostima i ponavljanjima; da je počela sa jednom, ogromnom i očiglednom, ili barem sa vrlo malim brojem njih, da bi konačno stigla do beskonačnog broja infinitezimalnih sličnosti i ponavljanja, realnih i elementarnih, koja su, kada su se pojavila, pružila

objašnjenje onih prvih?

Da li to znači da je nebo izgubilo nešto od svoje slikovitosti sa napretkom astronomije? Nikako. Na prvom mestu, povećana preciznost uređaja i tačnost obzervacija su nam omogućila da uočimo među zvezdanim ponavljanjima mnoge razlike, ranije neprimećene, koje su vodile ka novim otkrićima, pre svega otkrićima *Leverijea*.³ I na drugom mestu, naš nebeski horizont je neprestano proširivan, njegova veličina je rasla, postojeće razlike između zvezda i zvezdanih grupacija, njihove veličine, brzine i fizičke karakteristike su postale izraženije. Različite vrste i oblici nebula su se množile, i kada je, spektroskop najzad omogućio da analiziramo hemijski sastav nebeskih tela, tako velike razlike su uočene među njima, da su ljudi poverovali u postojanje radikalnih razlika između njihovih respektivnih stanovnika. Konačno, geografija najbližih planeta nam je sada mnogo jasnija, i sudeći po njoj (posle proučavanja kanala na Marsu npr.), možemo zaključiti da svaka od bezbroj planeta koje kruže ispod i iznad nas, poseduje specijalne karakteristike, svoj sopstveni svetski šâr, svoje lokalne izrazitosti, — i da te individualne posebnosti, daju, tamo kao i ovde, izvestan šarm svakom regionu posebno, i bez sumnje urezuju ljubav prema domovini u srca njihovih stanovnika, ko god da su.

Ovo još uvek nije sve, po mom mišljenju, — iako ću vam samo prošaptati sledeće kako me ne bi optužili da sam postao metafizičar. Verujem da nijedna od gore pomenutih razlika, uključujući i samo bogatstvo rasporeda i slučajne distribucije materije u prostoru, ne može biti objašnjena teorijom potpuno sličnih atomskih elemenata — hipoteza tako draga hemičarima, koji su u ovom slučaju pravi metafizičari; ne vidim kako Spenserov /*Spencer*/ tako zvani *zakon nestabilnosti homogenog* išta objašnjava. I stoga, verujem da je jedini način da se objasni obilan rast individualnih razlika na površini fenomena, da se pretpostavi kako izviru iz raznovrsnog niza elemenata, svaki sa svojim individualnim karakteristikama. Tako, poput razrešenja masovnih sličnosti pomoću sličnosti detalja, krupne i očigledne masovne razlike su transformisane u beskonačno sitne razlike detalja. I baš kao što sličnosti između detalja obezbeđuju adekvatno objašnjenje sličnosti koje se mogu javiti

³Urbain Jean Joseph Le Verrier (1811–1877), francuski matematičar specijalizovan za nebesku mehaniku, zaslužan za otkriće Neptuna.

u celini, tako i elementarne i nevidljive distinkcije, koje verujem da postoje, jedine pružaju adekvatno objašnjenje onih većih i očiglednijih razlika koje čine živopisnost vidljivog univerzuma.

Toliko o fizičkom svetu. U živom svetu važi ista stvar. Zamislite da se nalazimo, kao primitivni čovek, u sred šume. Sva flora i fauna nekog regiona je tamo, i mi znamo da se fenomeni koje pokazuju ove razne biljke i životinje, koliko god međusobno različite, konačno razrešavaju u mnoštvu infinitezimalnih činjenica koje su sumirane u zakonima biologije —da li se radi o biologiji životinja ili biljaka je od malog značaja, pošto se one trenutno razmatraju zajedno. Ali u početku su ljudi oštro razgraničavali mnoge stvari koje sada stavljamo u istu kategoriju, kao što su grupisali zajedno mnoge koje sada razlikujemo. Sličnosti i ponavljanja koje su tada uočavali, i na kojima je odgajana mlada nauka organizama, su bile površne i obmanjujuće. Ljudi su klasifikovali zajedno biljke koje nisu u srodstvu, zato što je lišće ili opšta forma odavala neku grubu sličnost; dok su oštro razdvajali biljke iste familije koje su bile različitog oblika i kontura. Botanička nauka je napravila napredak kada je shvatila relativnu vrednost različitih karakteristika, i otkrila da su najvažnije (tj., najznačajnije i najviše ponavljane, jer su praćene čitavim skupom drugih sličnosti), one koje nisu najočiglednije, već one sitne i suptilne, naročito one među generativnim organima, kao posedovanje jednog kotiledona, ili dva, ili ni jednog.

Biologija, sinteza zoologije i botanike, je bila rođena kada je teorija ćelija pokazala da je i kod životinja i kod biljaka stalno ponavljani element, ćelija —na prvom mestu germinativna ćelija i ostale koji nastaju iz nje— kada je pokazala da je fundamentalni fenomen života neograničeno ponavljanje u svakoj ćeliji funkcije ishrane i aktivnosti, rasta i oplodžavanja, čiji kalup ili otisak svaka ćelija nasleđuje i prosleđuje dalje svom potomstvu. Ovaj konformat sa prethodnikom se može zvati navika ili nasleđe. Zarad jednostavnosti, koristićemo zajednički termin nasleđe, pošto je navika samo jedna vrsta unutrašnjeg nasleđivanja, baš kao što je nasleđe eksternalizovana navika. Nasleđivanje, je onda forma ponavljanja primerena životu, baš kao što je oscilacija, ili periodično kretanje fizička, a imitacija (kao što ćemo videti) njena socijalna forma.

Vidimo kako je progres nauke živih bića postepeno uklonio sve barijere podignute na strani njihovih sličnosti i ponavljanja, zamenivši ove malobrojne, krupne i očigledne sličnosti sa nebrojeno mnogo drugih, koje su preciznije iako su beskonačno male, koje se same koriste da objasne one prethodne. Ali u isto vreme, masa drugih distinkcija se pojavljuje, i ne samo da su individualne karakteristike svakog organizma izraženije, već smo primorani da prihvatimo izvesnu diferencijaciju samih ćelija, pre svega germinativnih ćelija; iako ništa nije sličnije po svom izgledu,— gotovo da ne postoji ništa što se više razlikuje nego njihov sadržaj. Pošto smo iskusili nedovoljnost objašnjenja koje su ponudili Darwin /Darwin/ i Lamarck /Lamarck/ u vezi porekla vrsta —čije srodstvo, nasleđivanje i evolucija su van svake sumnje— moramo priznati da pravi uzrok vrsta leži skriven u ćeliji, izum, tako reći, neke primitivne klice koja je posedovala izuzetno plodnu individualnost.

Ako nastavimo sa ispitivanjem, i upravimo pogled na grad, gomilu ili vojsku, umesto na nebo ili šumu, verujem da se gornje refleksije mogu primeniti na razvoj socijalne nauke, baš kao što je to učinjeno za astronomiju i biologiju. I ovde su generalizacije ljudi prošle od onih brzopleto zasnovanih na izvrsnim analogijama koje su istovremeno bile veštačke i iluzorne, ka generalizacijama na osnovu velikog broja činjenica, čija je međusobna sličnost relativno jasna i precizna. Sociologija je odavno u procesu nastajanja. Prvi nekoherentni pokušaju su učinjeni kada su ljudi u zbunjujućem haosu socijalnih činjenica razaznali, ili verovali da su razaznali, nešto periodično i pravilno. Rano, nevešto napipavanje je bio koncept velike ciklične godine, po čijem isteku se sve u socijalnom i prirodnom svetu, ponavlja na isti način. Umesto ovog pogrešno zamišljenog ponavljanja celine, koje je oberučke prihvatio maštoviti genije Platona, Aristotel je u svojoj *Politici* razvio izvesna ponavljanja detalja (koja su, iako često tačna, bila nejasna i teška za shvatanje) onog što je najpovršnije, ili barem najmanje važno, u socijalnom životu, naime, redosled javljanja nekoliko formi vladavina. Zaustavljena u ovoj tački, evolucija sociologije je počela *ab ovo* u moderno doba. *Ricorsi*⁴ o kojima govori Vico⁵

⁴ital. vraćanje, ponovno javljanje

⁵Giovanni Battista (Giambattista) Vico (1668–1744) italijanski filozof, re-toričar, istoričar i jurist. Kritičar modernog racionalizma i apologeta klasične

su ciklusi antike, preuzeti i ponovo ocrtani, sa nešto manje fantastičnih elemenata. Ova hipoteza, zajedno sa onom Monteskijsa /*Montesquieu*/, o navodnoj sličnosti civilizacija razvijenih u istoj klimi, su dobri primeri površnih i iluzornih ponavljanja i sličnosti kojima se sociologija morala zadovoljiti pre nego je bila spremna za nešto hranljivije. Šatobrijan⁶ u svojim *Essai sur les révolutions* je nadugačko povlačio paralele između engleske i francuske revolucije, i uživao u razmatranju i najpovršnijih sličnosti. Drugi su zasnivali komplikovane teorije na apsurdnim analogijama između feničanskog i engleskog karaktera, ili između rimske i britanske imperije. Ovaj pokušaj da se socijalne činjenice ograniče na linije razvoja koje bi ih primorale da se ponavljaju *en masse* sa sasvim beznačajnim varijacijama, je sve do današnjih dana bila glavna slabost sociologije, čak i u nešto strožijoj formulaciji Hegela, kao sukcesija trijada, ili u još preciznijim, naučnim terminima koje je dobila u rukama modernih evolucionista. Ovi poslednji, raspravljajući o transformacijama zakona (naročito zakona porodice i imovine) i transformacijama jezika, religije, industrije i umetnosti, su pokušali da formulišu opšte zakone koji ograničavaju progres društva, u ovim različitim aspektima, kao neprestani prolazak kroz sukcesivne segmente iste proizvoljne putanje. Tek je kasnije otkriveno da su ova pretpostavljena pravila posuta izuzecima, i da se evolucija, lingvistička, legalna, religiozna, ekonomska, umetnička ili moralna, ne kreće jednim putem, već napreduje kroz čitavu mrežu putanja sa mnogim ukrštanjima.

Srećom, izvesni manje avanturistički radnici su, zaštićeni i zaklonjeni od ovih ambicioznih generalizacija, sa velikim uspehom uspeali da formulišu neke druge, solidnije zakone detalja. Među ovima, treba spomenuti lingviste, mitologe i iznad svih ekonomiste. Ovi specijalisti socijalnog polja su otkrili razne interesantne relacije među sukcesivnim i istovremenim činjenicama, koje su se stalno ponavljale unutar granica posmatranog dom-

antike, napisao svoj magnum opus *Principi di Scienza Nuova d'intorno alla Comune Natura delle Nazioni*. [Prevod „Načela nove znanosti — O zajedničkoj prirodi i sledu nacija“, Napred, Zagreb, 1982. prim.prev.]

⁶François-René de Chateaubriand (1768–1848) francuski pisac, političar i diplomata. Smatra se osnivačem romantizma u francuskoj literaturi.

ena. U *Bogatstvu nacija*⁷ Adama Smita, Bopovoj⁸ komparativnoj gramatici indo-evropskih jezika, i delu Dietz-a, da navedemo samo tri primera, nalazimo masu opservacija ove vrste, koje su istakle sličnosti koje se provlače kroz nebrojene ljudske aktivnosti — sličnosti u izgovoru određenih suglasnika i samoglasnika, u kupovini i prodaji, u proizvodnji i potrošnji određenih artikala, itd. Istina je da su ove sličnosti, kada su lingvisti pokušavali da ih dalje formulišu, vodili ka nesavršenim zakonima, koji su važili samo za većinu slučajeva. Ali ovo je zbog toga što su autori bili u velikoj žurbi da ih formulišu, i nisu sačekali da se ispod ljuske delimičnih istina pojavi jezgro apsolutne istine; nije se stiglo do fundamentalnih socijalnih činjenica jer se tragalo naslepo, a do njih se mora doći kako bi se sociologija razvila u nauku.

U određenim krugovima je postojao osećaj da se treba okrenuti psihologiji za bilo kakvo opšte objašnjenje zakona i pseudo-zakona ekonomije, jezika, mitologije, itd. Niko se nije držao ovog pogleda većom snagom i jasnoćom nego John Stuart Mill.⁹ Na kraju svoje *Logike*¹⁰ predstavio je sociologiju kao vrstu primenjene psihologije. Na žalost, nije analizirao koncept dovoljno pažljivo; pa je psihologija u kojoj je tražio ključ za socijalne fenomene bila individualna psihologija — grana koja proučava međusobni odnos impresija i imaginacija jednog uma, verujući da sve u socijalnom domenu može biti objašnjeno zakonima asocijacije ovih elemenata. Tako zamišljena, sociologija je postala neka vrsta proširenog i eksternalizovanog *engleskog asocijativizma*¹¹, i bila je na dobrom putu da izgubi svoju originalnost. Ali ne treba isključivo u ovoj *intra-cerebralnoj psihologiji* tragati za fundamentalnim činjenicama sociologije, čija

⁷ Adam Smith (1723–1790), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776.

⁸ Franz Bopp (1791–1867) nemački lingvista poznat po svom radu na komparativnoj analizi indo-evropskih jezika.

⁹ John Stuart Mill (1806–1873) engleski filozof, politički teoretičar i ekonomist.

¹⁰ *A System of Logic*, 1843.

¹¹ asocijativizam u filozofiji se odnosi na ideju da mentalni procesi funkcionišu po principu asocijacije jednog stanja sa njegovim prethodnim stanjima. Ideja je prvi put izložena kod Platona i Aristotela, kod objašnjenja funkcionisanja memorije. Britansku školu asocijativizma činili su John Locke, David Hume, James Mill i John Stuart Mill, koji su tvrdili da se ovaj princip odnosi na sve ili većinu mentalnih procesa. [prim.prev.]

grupisanja i mnogobrojne kombinacije čine naše, takozvane jednostavne fenomene, i formiraju podatke pojedinih socijalnih nauka; već pre u *inter-cerebralnoj* psihologiji, koja proučava javljanje svesnih relacija između dve ili više individua. Odnos jednog uma sa drugim je, u stvari, značajan događaj u životu svakog od njih; on je potpuno različit od svih njihovih relacija sa ostatkom univerzuma, i on prouzrokuje neka iznenađujuća stanja uma, koja se uopšte ne mogu objasniti pomoću zakona fiziološke psihologije.¹² Ova odnos subjekta sa objektom koji je i sâm subjekt, koji nije percepcija koja ni u čemu nije slična percipiranoj stvari —neće dozvoliti skeptičnom idealisti da dovede u pitanje realnost ovog drugog; već, upravo suprotno, mi doživljavamo senzaciju stvari koja oseća, volju stvari koja želi, i verovanje verujuće stvari, —ukratko ličnost, u kojoj se ogleda ličnost koja percipira, i koju ova druga ne može da negira, a da ne negira samu sebe. Svest o svesnosti je *inconcussum quid*¹³ koje je Dekart tražio, i koje mu individualno *sopstvo* nije moglo dati. Šta više, ova jedinstvena relacija nije fizički impuls koji je zadat ili primljen, niti je transmisija motorne energije od subjekta na nepokretni objekt ili obrnuto, u zavisnosti od toga da li baratamo aktivnim ili pasivnim stanjima; pre se radi o transferu nečeg unutrašnjeg i mentalnog, koje prelazi od jednog ka drugom subjektu, i što je zanimljivo, bez ikakvog gubitka ili promene. Ali o kakvoj se to stvari radi, koja može biti prenesena od jednog uma na drugi kada oni stupe u psihološki odnos? Da li su to njihove senzacije ili afektivna stanja? Očigledno nisu; jer su ova suštinski neprenosiva. Jedini materijal koji dva subjekta mogu da komuniciraju jedan drugom i da svesno dele, rezultujući u osećaju jačeg jedinstva i veće sličnosti, su njihove ideje i

¹²Eksperimenti sa hipnotičkom sugestijom i sugestijama u budnom stanju, su već obezbedili obilan materijal za konstrukciju inter-cerebralne psihologije. Biće mi dopušteno da uputim čitaoca na primenu ove, još uvek embrionske psihologije, koju sam predložio u mojim radovima; naročito poglavlje u mojim *Zakonima imitacije* (Lois de l'Imitation, 1890) pod nazivom: Šta je društvo? koje se pojavilo ranije, u novembru 1884 godine, u Revue philosophique; takođe neke stranice moje *Kaznene filozofije* (Philosophie pénale, 1890), o formiranju kriminalnih gomila; moj izveštaj pod nazivom *Zločini gomile* (Les crimes des foules), iznet na Kongresu kriminalne antropologije u Briselu, u avgustu 1892, i članak pod nazivom *Gomila i sekte* (Foules et sectes).

¹³nesumnjivo dato, apsolutno izvesno

želje, njihovi zaključci i ciljevi. Ovo su forme koje mogu ostati iste, uprkos promeni u sadržaju; oni su proizvod one mentalne aktivnosti koja reaguje jednako dobro na bilo kakve čulne podatke. Niti se takva forma primetno menja kada prelazi od uma vizuelnog tipa ka umu auralnog ili motornog tipa. Tako su geometrijske ideje nekoga ko je slep od rođenja, potpuno istovetne idejama geometra obdarenog čulom vida. I slično, plan bitke koji predlaže general čiji je temperament koleričan i melanholičan drugima koji su srčane ili pasivne i flegmatične dispozicije, može ostati isti, samo ako se plan odnosi na istu seriju operacija, i ako se želi od strane ostalih istom snagom, uprkos posebnim vrstama osećanja koja pokreću svakog ponaosob. Snaga subjektivne tendencije, ili mentalne nestrpljivosti, koju ja zovem *želja*, kao i snaga intelektualnog shvatanja ili mentalnih tendencija i ograničenja, koju zovem *verovanje*, formiraju homogeni i kontinualni tok. Iako raznovrsno obojen različitim senkama afektivnog, karakterističnim za svaki um, on teče istovetno u svakom, sad se širi i razdvaja, sad spaja i skuplja, i prolazi slobodno od jedne osobe ka drugoj, i od jedne percepcije ka drugoj u svakoj osobi, bez promene.

Kada kažemo da svaka nauka poseduje sopstvena elementarna, neprebrojiva i infinitezimalna ponavljanja, to je isto kao da smo rekli da je svaka prava nauka zasnovana na svojim specijalnim kvalitetima. Kvantitet, zaista, implicira mogućnost jedne ili više beskonačnih serija infinitezimalnih sličnosti i ponavljanja. Iz ovog razloga sam smatrao da je dobro da insistiram na kvantitativnom karakteru dve mentalne energije, koje kao dve divergirajuće reke navodnjavaju dve suprotne strane *sopstva* —njegove intelektualne i voljne aktivnosti. Ako poričemo njihov kvantitativni karakter, proglašavamo sociologiju nemogućom. Ali ne možemo to poricati a da ne ignorišemo dokaze; a dokaz da su ovi kvantiteti stvarno socijalni faktori se nalazi i činjenici da njihov kvantitativni karakter postaje očigledniji, i da je obuhvaćem umom sa većom jasnoćom, što su veće količine u kojima ih posmatramo,— kao kada se manifestuju u oblicima i strujanjima popularnog mišljenja ili strasti, ili u tradicionalnim ubeđenjima i tvrdoglavosti običaja, koji zahvataju veliki broj ljudi. Što je veća grupa, lakše je moguće meriti rast i opadanje mišljenja o datom predmetu,— afirmativnog ili negativnog. Takve fluktuacije verovanja i želja nacija, vidljive,

na primer, u rastu i opadanju vrednosti akcija na berzi, se može porediti sa promenama temperature ili atmosferskog pritiska, ili sa promenljivim silama vodopada. Ovo je razlog što se statistička nauka lakše razvija kako raste veličina države. Pošto je cilj statistike da otkrije i izdvoji stvarne veličine iz konfuzije opšte mase socijalnih činjenica, uspeh nauke je veći što više teži da dosegne preko pojedinačnih ljudskih aktivnosti koje skuplja, i da meri ukupnu masu verovanja i želja. Statistika vrednosti akcija na berzi izražava promene poverenja javnosti u uspeh određenih poduhvata, solventnosti zaduženih država, i promene u željama i interesima javnosti koja se zanima za ove poduhvate i pozajmice. Industrijska i poljoprivredna statistika pokazuju kretanje opšte potrebe za određenim artiklima, ili primerenost upotrebljenih sredstava za zadovoljavanje potražnje. Sudska statistika sa svojim suvoparnim nabrojanjem presuda i prekršaja, je zanimljiva samo zato što je moguće između linija pročitati godišnji rast ili opadanje želja javnosti koje se kanališu u propisane ili kriminalne aktivnosti, kao što su tendencija ka razvodu ili krađi; i ovde možemo videti stepen u kojem pažnja javnosti može biti pod uticajem određene vrste procesa ili zločina. Statistika stanovništva je gotovo sasvim biološka disciplina, koja ima posla sa numeričkim rastom naroda, kao i sa trajanjem i napretkom socijalnih institucija. Ali ona ima sociološki značaj, pošto pokazuje porast ili opadanje želje za roditeljstvom i brakom, kao i preovlađujućeg verovanja da se sreća nalazi u braku i formiranju plodnih zajednica.

Pod kojim je uslovima onda legitimno sabirati ove sile verovanja i želje koje leže uskladištene u različitim individuama? Očigledno pod uslovom da su usmerene na zajednički predmet; da imaju odnos prema istoj ideji koju treba izneti, ili akciji koju treba izvršiti. Kako je došlo do ove konvergencije, koja omogućava da se individualne energije spoje i formiraju socijalne jedinice? Da li se to moglo desiti spontano, slučajnim susretom ili nekom vrstom već postojeće harmonije? Sasvim sigurno nije, osim u nekoliko slučajeva; a čak i ovi prividni izuzeci bi, da je bilo vremena da se prate dovoljno dugo, potvrdili pravilo. Mislim da ovo minuciozno međusobno slaganje umova i volja, koje formira osnovu socijalnog života čak i u teškim vremenima, ovo prisustvo mnoštva zajedničkih ideja, ciljeva i sredstava u svim članovima društva u

bilo kom datom trenutku, nije posledica organskog nasleđa, koje osigurava rađanje međusobno sasvim sličnih ljudi, niti je prosta karakteristika geografskog okruženja, koje pruža slične resurse talentima koji su gotovo jednaki; već je efekat procesa *sugestije-imitacije* koji polazeći od prvog kreatora neke ideje ili akta, prenosi kopiju na jednog od njegovih suseda, zatim na nekog drugog, i tako dalje. Organske potrebe i duhovne tendencije postoje u nama samo kao potencijalnosti koje se mogu realizovati u raznovrsnim formama, uprkos njihovoj primitivnoj sličnosti; indikacije koje je ostavio prvi inicijator, koga ostali imitiraju, određuju koja će od svih mogućih realizacija biti odabrana.

Vratimo se na fundamentalni socijalni par, na koji sam upravo aludirao; ne na par koji formiraju muškarac i žena u ljubavi, jer je u meri u kojoj je on seksualan, čisto vitalni fenomen; već na par koji se sastoji od dve osobe, bilo kog pola, od kojih jedna vrši mentalni uticaj na drugu. Držim da je relacija između ove dve osobe osnovni element socijalnog života, i da uvek sadrži u svojoj biti, imitaciju jedne osobe od strane druge. Ali ova činjenica se mora ispravno interpretirati, kako ne bi bila na udaru budalastih i površnih zamerki. Niko neće negirati da šta god da izgovaramo, radimo ili mislimo kada se otisnemo u socijalni život, mi uvek imitiramo nekog drugog, osim ako mi sami ne stvaramo inovaciju —što je izuzetno redak događaj; lako je pokazati da su naše inovacije, većim delom, kombinacije prethodnih primera, i da ostaju izvan socijalnog života dok god ih ne imitiraju. Ne postoji reč koja se izgovara, a da nije reprodukcija, sada nesvesna ali koja je ranije bila svesna i voljna, verbalne artikulacije iz najdalje prošlosti, sa nekim specijalnim akcentima neposrednog okruženja. Ne postoji religiozni obred koji se vrši, kao molitva, ljubljenje ikone ili krštenje, koji ne reprodukuje neke tradicionalne geste i izraze koji su uspostavljeni imitacijom predaka. Ne postoji vojna ili civilna obaveza koja se izvršava, niti čin koji se vrši pri poslu, koji nije naučen i koji nije kopiran sa nekog živog modela. Nema poteza četkom, ako ste slikar, niti stiha koji se napiše, ako ste pesnik, koji ne konformira običajima ili prozodiji vaše škole, a čak je i vaša originalnost sastavljena od akumulisanih opštih mesta, i sama teži da postane opšte mesto.

Tu se nalazi nepromenljiva karakteristika svakog socijalnog

čina, imitativnost. I ova karakteristika pripada isključivo socijalnim činjenicama. U ovome mi je opširan prigovor bio upućen od strane profesora Gidingsa¹⁴, koji ipak često, demonstrirajući neverovatnu veštinu, prihvata moje sociološko stajalište. Jedno društvo, on izjavljuje, kopira drugo; čak će se i neprijatelji međusobno imitirati; mi pozajmljujemo između sebe naoružanje, ratne trikove i industrijske tajne. Stoga domen imitativnosti prevazilazi socijalno polje, i ne može biti njegova specijalna karakteristika.¹⁵ Zapanjen sam takvim prigovorom, od strane autora koji smatra borbu između društava za snažan agens njihove buduće socijalizacije i spajanja u jedno prošireno društvo, izgrađeno na njihovim bitkama. Zar nije očigledno da, u meri u kojoj rivali i neprijatelji asimilišu institucije drugog, oni sami teže spajanju? I dok je potpuno tačno da svaki novi akt imitacije između individua koje su već u nekoj asocijaciji, teži da održi i učvrsti njihovu socijalnu vezu, nije manje sigurno da sličan čin između individua koje to još uvek nisu, priprema za jednu buduću asocijaciju, tkajući nevidljivim nitima nešto što će, sa vremenom, postati vidljiva veza. Na neke druge prigovore koji su izneseni protiv mene, nema potrebe ovde

¹⁴Franklin Henry Giddings (1855–1931) američki sociolog i ekonomist.

¹⁵Ako uzmemo da reč *imitacija* ima veoma prošireno značenje kao u skorašnjoj i već slavnoj knjizi profesora Baldwina sa univerziteta Princeton, *Mentalni razvoj deteta i rase*, može se smatrati da je imitacija fundamentalna činjenica, ne samo sociološkog i psihološkog života, već i organskog života gde bi bila neophodni uslov navike i nasleđivanja. U stvari, pozicija ovog izvrsnog psihologa, je daleko od toga da mi kontradiktira, pre je izuzetna ilustracija i potvrda mog pogleda. Imitacija između čoveka i čoveka, kako ja to razumem, je posledica imitacije između jednog i drugog stanja u istom čoveku; ovo poslednje je vrsta unutrašnje imitacije koju sam ranije nazvao navika, i razlikuje se od prethodne u karakteristikama koje su dovoljno jasne da dozvoljavaju njihovo razlikovanje. Profesor Baldwin, koji je pre svega biološki psiholog, objašnjava sasvim tačno organsku i mentalnu genezu imitacije, i njegov posao se završava tamo gde psihološka sociologija počinje. Šteta je da njegova knjiga nije prethodila mojim *Zakonima imitacije*, koji bi mnogo dobili upotrebom njegovih analiza. Ipak, one me ni na koji način ne primoravaju da izmenim zakonitosti i argumente koje sam formulisao u svojoj knjizi. U svakom slučaju, njegova knjiga je najbolji odgovor koji mogu da dam onima koji me optužuju da sam previše proširio značenje reči imitacija. Profesor Baldwin pokazuje suprotno, proširujući je još više. Rečeno mi je da je profesor Baldwin nedavno primenio svoje koncepcije na sociologiju, i da je nezavisnom putanjom došao do pozicije sasvim analognoj onoj u mojim *Zakonima imitacije*.

da se osvrćem, pošto proizilaze iz lošeg razumevanja mojih ideja. Oni će sami od sebe nestati, ako se čovek pozicionira na moje stanovište. Upućujem čitaoce na moje knjige za rasvetljavanje ovih stvari.

Nije dovoljno samo prepoznati imitativni karakter svih socijalnih fenomena. Idem dalje, i tvrdim da relacija imitacije nije, u početku, kao što je to često kasnije, veza koja spaja individuu sa nejasnom masom ljudi, već je jednostavno relacija između dve individue, od kojih je jedna dete u procesu uvođenja u socijalni život, dok je druga, odrasla osoba, već odavno socijalizovana, lični model detetu. Tačno je da se, kako napredujemo kroz život, često vodimo kolektivnim i nepersonalnim modelima, koji često nisu svesno odabrani. Ali pre nego što govorimo, mislimo ili delamo kao *oni*, mi počinjemo tako što govorimo, mislimo i delamo kao *on* ili *ona*. A ovi *on* ili *ona* su uvek neki od bliskih poznanika. Ispod neodređenog *oni*, bez obzira kako pažljivo tražili, ne nalazimo ništa sem određenog broja *on* i *ona* koji su, sa povećanjem broja, postali međusobno izmešani i isprepletani. Koliko god je jednostavna ova distinkcija, ipak se često previđa od strane onih koji poriču da individualna inicijativa igra vodeću ulogu u bilo kojoj socijalnoj instituciji ili poduhvatu. Ovi autori zamišljaju da izgovaraju suštu istinu kada tvrde, na primer, da su jezici i religije kolektivni proizvodi; da je gomila, bez vođe, konstruisala grčki, sanskrit i hebrejski, kao i budizam i hrišćanstvo, i da se formacija i transformacija društava uvek objašnjava korektivnim akcijama grupe na svoje individualne članove (tako da su ovi, i veliki i mali, uvek modelovani i potčinjeni), umesto sugestivnim i zaraznim uticajem određenih izabраниh individua na grupu kao celinu. U stvarnosti, takva objašnjenja su potpuno iluzorna, i njihovi autori ne primećuju da postulisanje korektivne sile, koja podrazumeva zajedničko delanje miliona ljudi pod određenim uslovima, previđa najveću teškoću, naime, problem objašnjenja same ove pojave, asimilacije take velikih razmera. Ali ovo pitanje je rešeno ako proširimo analizu, kao što sam ja to uradio, na inter-cerebralne relacije dva uma, od kojih jedan reflektuje drugog. Samo tako možemo objasniti delimična slaganja, konspiracije srca, zajednice duhova, koje kada se jednom pojave i zatim nastave snagom tradicije i imitacijom naših predaka, vrše na individuu pritisak, često

tiranski, ali još češće preporučljiv.¹⁶ Ovo je, dakle, relacija koju sociolog mora prihvatiti kao svoju sopstvenu činjenicu, kao što astronom prihvata odnos između dve mase, one koja privlači i one koja je privučena; ovde on treba da traži ključ socijalne misterije; iz nje on mora težiti da izvuče nekoliko jednostavnih ali univerzalnih zakona, koji se mogu uočiti u prividnom haosu istorije i ljudskog života.

Želim da obratim pažnju na to da se sociologija, ovako shvaćena, razlikuje od starijih koncepcija koje nose isto ime, na isti način na koji se moderna astronomija razlikuje od grčke, ili biologija posle uvođenja ćelijske teorije od starije *istorije prirode*.¹⁷ Drugim rečima, ona stoji na temeljima koji su sastavljeni od stvarnih i elementarnih sličnosti i ponavljanja, koji su beskonačno brojni i izuzetno precizni; oni su zamenili veoma mali broj pogrešnih, ili barem nejasnih i obmanjujućih analogija, i postali primarni materijal za naučnu elaboraciju. Takođe mogu dodati da, ako je socijalna sličnost dobila u opsegu i dubini ovom zamenom, socijalna diferencijacija nije dobila ništa manje.

Odsada moramo, bez sumnje, da izbegavamo veštačke razlike koje je *filozofija istorije* uspostavljala između niza naroda, gde je svaki, kao glavni glumac u nekoj drami, imao svoju propisanu ulogu. Stoga nije više dopustivo koristiti one izraze: „*duh naroda*“, „*duh jezika*“ ili „*duh religije*“, na način na koji su ih neki od naših prethodnika razumeli. Ova otelotvorenja kolektivnog karaktera, koja se pojavljuju pod maskom metafizičkih entiteta ili idola, su bila obdarena fiktivnim ličnim identitetom, koji je bio veoma neodređen. Nepremostive predispozicije za određene gramatičke

¹⁶Ne zaboravite ovu jednostavnu činjenicu, da mi ulazimo u socijalni život veoma mladi. Stoga dete, koje se okreće drugima kao cvet prema suncu, oseća privlačnost porodičnog okruženja više nego njegova ograničenja. I na isti način nastavlja da se hrani ovim primerima celog života.

¹⁷Ova koncepcija je gotovo potpuno suprotna onoj jednolinijskoj evolucionista i gospodina Durkheima. Umesto da sve objašnjavam navodnom prevlašću zakona evolucije, koji primorava kolektivne fenomene da reprodukuju i ponavljaju sebe beskonačno u određenom poretku, — umesto da tako objašnjavam manje činjenice većim, i deo celinom, — ja objašnjavam kolektivne sličnosti celine gomilanjem sitnih elementarnih činjenica — veće objašnjavam manjim i celinu delovima. Ovaj način posmatranja fenomena će transformisati sociologiju na način sličan transformaciji koju je doživela matematika uvođenjem infinitezimalnog računa.

tipove, religijske koncepcije ili državne oblike su im slobodno pripisivane. Sa druge strane, smatralo se da imaju nenadmašivu odvratnost prema pozajmljivanju koncepcija ili institucija od svojih rivala. Semitski duh, na primer, je navodno apsolutno nepomirljiv sa politeizmom, parlametarnom državom i sa analitičkom šemom modernih jezika; grčki duh sa monoteizmom; kineski i japanski duh sa svim našim evropskim institucijama i koncepcijama uopšte. Iako su činjenice bile protiv takve ontološke teorije, bilo im je veoma mučno da prihvate njihovu istinu. Bilo je beskorisno da se ovim teoretičarima obraća pažnja na radikalnu transformaciju koju razvijena religija, jezik ili institucija kao sudski sistem, doživljava kada se širi daleko izvan granica originalnog naroda, uprkos nepremostivim preprekama koje *duh* drugih naroda i rasa postavlja. Odgovorili su revizijom koncepta, razlikujući plemenite ili inventivne rase, koje su jedine obdarene privilegijom otkrića i širenja otkrića, i rase rođenih da budu potlačene, koje nemaju nikakvo razumevanje jezika, religije ili ideja, i koje pozajmljuju materijal, ili se barem čini da pozajmljuju od onih prvih. Čak su odbijali mogućnost da jedna civilizacija ili duh rase može preći određene granice, kao na primer, evropeizacija Kine i Japana. Što se tiče poslednjeg, upravo suprotno se već desilo, a uskoro će se to potvrditi i za *Srednje carstvo*.

Pre ili kasnije se moraju otvoriti oči, i videti dokaze da *duh* naroda ili rase nije faktor koji je superioran ili koji dominira nad karakterom individua (koje se posmatraju kao njegovi izdanci ili efemerne manifestacije), već je prosto *zgodno ime*, ili nepersonalna sinteza ovih individualnih karakteristika; upravo one su jedine realne, efektivne i uvek aktivne; one su u stanju neprestane fermentacije u grudima svakog društva, zahvaljujući primerima pozajmljenim i razmenjenim sa susednim društvima, na veliku obostranu korist. Nepersonalni, kolektivni karakter je dakle proizvod a ne proizvođač bezbroj individualnih karakteristika; on je njihova kompozitna fotografija, i ne sme se uzeti za njihovu masku. Svakako nećemo izgubiti ništa od sociološke slikovitosti koja čini istoričara umetnikom, kada očistimo, a ne izbrišemo, ovu fantazmagoriju velikih istorijskih aktera pod imenom Egipat, Rim, Atina, itd., i opazimo iza njih mnoštvo individualnih inovatora, svaki *sui generis*, obeležen svojim pečatom, prepoznatljiv među

hiljadu. Dakle, zaključujem još jednom, da prihvatajući ovo sociološko stanovište, činimo ono što su sve ostale nauke učinile kako su napredovale, naime, zamenili smo mali broj pogrešnih ili nesigurnih sličnosti i razlika sa nebrojeno mnogo realnih i preciznih; ovo je veliki dobitak i za umetnika i naučnika; ali je još veći dobitak za filozofa, koji ako želi da zadrži svoju funkciju, mora u sebi spojiti ovo dvoje.

Još nekoliko primedbi. Sve dok nije bila otkrivena nijedna od elementarnih astronomskih činjenica, kao Njutonov zakon, ili barem zakon eliptičnih orbita, bilo je mnogo raznovrsnih delića astronomskog znanja, — nauka o mesecu, *selenologija*, i nauka o suncu, *heliologija*, — ali nije bilo astronomije. Sve dok nije bilo otkrića elementarnih činjenica hemije (afiniteti i kombinacije u određenim proporcijama), bilo je mnoštvo delića hemijskog znanja i specijalnih hemija gvožđa, kalaja, bakra, itd., ali ne i hemijske nauke. Sve dok ljudi nisu otkrili osnovnu činjenicu fizike, oscilatorni prenos molekularnog kretanja, bilo je mnogo delova fizičkog znanja, — optika, akustika, termologija, elektrologija, — ali ne fizike. Fizika je postala fizička hemija, nauka cele neorganske prirode, kada je ugledana mogućnost da se sve stvari objasne fundamentalnim zakonima mehanike; to jest, kada su ljudi pomislili da su otkrili elementarnu neorgansku činjenicu, u jednakosti i suprotstavljenosti akcije i reakcije, održanju energije, redukciji svih sila na vrste kretanja, mehaničkoj ekvivalenciji toplote, elektricitetu, svetlosti, itd. Konačno, pre otkrića analogija između životinja i biljaka sa stanovišta reprodukcije, nije bilo jedne botanike ili jedne zoologije, već različitih botanikâ i zoologijâ, koje su mogle nositi ime hipologija, cinologija, itd. Otkriće gore-pomenutih sličnosti je dalo samo parcijalno jedinstvo ovim raštrkanim naukama, ovim *dissecta membra* buduće biologije. Biologija je bila stvarno rođena tek sa pojavom ćelijske teorije, koja je pokazivala elementarnu činjenicu života, naime, da funkciju ćelije (ili histološkog elementa) i njeno razmnožavanje produžava klica/zametak, koja je i sama ćelija, tako posmatrajući ishranu i rađanje iz istog ugla.

Na sličan način ćemo sada konstruisati socijalnu nauku, da nasledi sve socijalne nauke. Postojale su socijalne nauke, barem njihov obris, — počeci političkih nauka, lingvistika, komparativna mitologija, estetika i etika, zajedno sa političkom ekonomijom koja

je značajno odmakla, — mnogo pre nego je postojao koliko embrion sociologije. Sociologija zahteva fundamentalnu sociološku činjenicu. Toliko hitan je bio ovaj zahtev, da pošto nije uspjela da je otkrije (možda zato što joj je činjenica upadala u oko, ako mogu tako da se izrazim), ona je usnila takvu činjenicu, i zamišljala u obliku onih nekorisnih, imaginarnih sličnosti koje opsedaju kolevku svake nauke; ona je verovala da radi nešto veoma korisno kad je zamišljala društvo kao jedan veliki organizam, gde je individua (ili prema drugima, porodica) bila socijalna ćelija, i gde svaka forma socijalne aktivnosti predstavlja neku vrstu ćelijske funkcije. Već sam uložio značajne napore, zajedno sa drugim sociolozima, da očistim put ka novoj nauci od ove ideje. Ali ipak, još nekoliko reči na ovu temu bi bilo primereno.

Naučno znanje ima tako jaku potrebu da se osloni na sličnosti i ponavljanja, da kada ničeg nema na dohvat ruke, zapravo stvara imaginarne da zauzmu mesto stvarnih; među ove moramo ubrojiti i poznatu ideju socijalnog organizma, zajedno sa mnogim drugim simboličkim konceptima koji nude neku efemernu korisnost. Na polaznoj tački svake nauke, na polazištu svake literature, alegorija igra važnu ulogu. U matematici nalazimo alegorijske vizije Pitagore i Platona koje prethode solidnim generalizacijama Arhimeda. Astrologija i magija —jedna kapija ka astronomiji, druga rana gugutanja hemije— su zasnovana na postulatu *univerzalne alegorije*, pre nego univerzalne analogije; one pretpostavljaju harmoniju između pozicija određenih planeta i sudbine određenih ljudi, između nekog fiktivnog čina i nekog realnog, između prirode hemijske substance i nebeskog tela čije ime nosi, i tako dalje. Ne smemo zaboraviti simbolički karakter primitivnih suđenja, na primer, *actio legis* u Rimskom kodu, rano trupkanje ka jurisprudenciji. Moramo, takođe primetiti (pošto je teologija, kao jurisprudencija, postala nauka pre nekog vremena), prekomernu primenu prenesenog značenja na biblijske priče od strane ranih teologa, koji su u istoriji Jakoba videli anticipaciju istorije Hrista, ili smatrali ljubav između muža i žene u Solomonovoj *Pesmi nad pesmama* za simbol ljubavi Hrista i crkve. Srednjevekovna teološka nauka je počela na taj način, baš kao što

je moderna literatura počela sa *Romanom o Ruži*.¹⁸ Ogroman je korak od takvih ideja do *Sume Sv. Tome Akvinškog*.¹⁹ Čak i u sadašnjem veku²⁰ možemo naći tragove ovog simboličkog mističizma; oni se javljaju u delima dobrog oca Gratrija, sada davno zaboravljenog, ipak vrednog spomena zbog fenelonski²¹ skladnog stila. Otac Gratri je verovao da sunčev sistem simboliše sukcesivne relacije duše i boga, koja prema ovoj ideji kruži oko ovog drugog. Za njega je krug i elipsa simbol za celu etiku, nauku za koju je verovao da je upisana hijeroglifima u preseke konusa.

Nemam želju, naravno, da poredim ove ekscentrične poglede sa delimično solidnim i uvek ozbiljnim razvojem koje je Herbert Spencer, u skorije vreme René Worms i Novicow, na tragu Comtea, učinio u *teoriji socijalnog organizma*. Iako ga kritikujem, cenim u potpunosti vrednost i privremenu korisnost takvog dela. Ali kako bih generalizovao ono što sam već rekao, mislim da imam prava da postavim sledeću propoziciju: napredak svake nauke se sastoji u potiskivanju spoljašnjih sličnosti i ponavljanja, —to jest, poređenje sopstvenog materijala nauke sa drugim stvarima,— i stavljanjem unutrašnjih sličnosti i ponavljanja na njihovo mesto, —to jest poređenje tog materijala sa samim sobom, kao što se pojavljuje u svojim mnogim kopijama i različitim aspektima. Ideja socijalnog organizma, koja vidi naciju kao biljku ili životinju, odgovara ideji *vitalnog automatizma*, koji posmatra biljku ili životinju kao automat. Nije ovo prazno i nategnuto poređenje živog tela sa mehanizmom, odvelo biologiju napred, već poređenje jednih biljaka sa drugim, životinja sa drugim životinjama, i živog bića sa drugim živim bićima.²² Takođe, sociologija nije napredovala

¹⁸*Roman de la Rose*, srednjevekovna francuska poema u formi alegorijskog sna/vizije. Prvih 4.058 strofa je napisao Guillaume de Lorris oko 1230. godine, a oko 1275. godine Jean de Meun je dodao 17.724 strofa.

¹⁹St. Thomas Aquinas (1225–1274), njegovo najpoznatije delo *Summa Theologica*.

²⁰XIX vek [prim.prev.]

²¹François Fénelon (1651–1715), francuski rimokatolički teolog, pesnik i pisac. Poznati zastupnik kvijetizma i autor *Telemahovih avantura* (1699.)

²²Slično, napredak matematike nije došao sa pitagorejskim poređenjem matematike sa raznim drugim naukama; takva poređenja su potpuno sterilna, već je spajanje dve grane matematike, geometrije i algebre, pod vođstvom Dekarta, bilo plodnije. I tek se sa otkrićem infinitezimalnog kalkulusa, i sa vraćanjem na nerastavljive matematičke elemente čije kontinualno ponavljanje objašnjava sve,

velikim koracima napred poređenjem društava sa organizmima, već poredeći razna društva između sebe; primećujući beskonačne koincidencije odvojenih nacionalnih evolucija, sa stanovišta jezika, jurisprudencije, religije, industrije, umetnosti i običaja; i pre svega osluškujući imitacije između čoveka i čoveka koje obezbeđuju analitičko objašnjenje kolektivnih činjenica.

Posle ovog dugačkog uvoda, vreme je da se postave opšti zakoni koji upravljaju imitativnim ponavljanjem, koji su za sociologiju ono što su zakoni navike i nasleđivanja za biologiju, zakoni gravitacije za astronomiju, i zakoni oscilacija za fiziku. Ovo sam obradio u potpunosti u mojoj knjizi *Zakoni imitacije*, na koju upućujem zainteresovanog čitaoca. Ipak mislim da je važno da istaknem ovde ono što nisam dovoljno jasno izneo, naime da u poslednjoj analizi, svi ovi zakoni proističu iz jednog višeg principa —tendencije da se primer, jednom postavljen u socijalnoj grupi, širi kroz nju geometrijskom progresijom, pod uslovom da grupa ostane homogena. Ovim terminom, *tendencija*, ne mislim ništa misteriozno; već sasvim prostu stvar. Kada se, na primer, u grupi oseti potreba da se izrazi nova ideja pomoću nove reči, prva individua koja pronade izražajnu figuru koja zadovoljava potrebu, treba samo da je izgovori, odmah se već prenosi od jednog suseda ka drugom, dok ubrzo ne treperi na svim usnama grupe, a kasnije počinje da se širi i na susedne grupe. Ovim ne mislimo, ni u najmanjoj meri, da je izraz obdaren dušom koja je primorava da širi svoje zrake na ovaj način, ništa više nego fizičar, kada kaže da se zvučni talas širi kroz vazduh, želi da obdari ovu formu voljom i ličnim silama.²³ To je samo drugi način da se kaže, u jednom slučaju, da su pokretne sile molekula vazduha pronašle, u ovom oscilatornom ponavljanju, kanal kroz koji otiču; a u drugom slučaju, da je specijalna potreba koju osećaju ljudska bića u grupi našla zadovoljenje u ovom imitativnom ponavljanju, koje im omogućuje, da zbog svoje lenjosti (analogija fizičke inercije), izbegnu napor inovacije. U svakom slučaju, nema razloga da se

pojavi nepregledna plodnost matematike.

²³Ništa više nego prirodniak, kada kaže da vrsta teži da raste geometrijskom progresijom, smatra da forma tipa poseduje energiju i cilj nezavistan od sunca, hemijskih afiniteta i raznih oblika fizičke energije, umesto što je samo njihov kanal.

sumnja u tendenciju širenja geometrijskom progresijom, iako je ova tendencija često ometena raznim preprekama, tako da je retko, ali ne ekstremno retko da, na primer, statistički dijagrami širenja novog industrijskog izuma pokazuju pravilnu progresiju. Koje su to prepreke? Postoje neke koje proizlaze iz razlika u klimi i rasi, ali one nisu najvažnije. Najveća prepreka širenju socijalne inovacije i njenoj konsolidaciji sa tradicionalnim običajima je neka druga jednako ekspanzivna inovacija koju sreće na svom putu, i sa kojom (da upotrebimo fizičku metaforu) interferira. U stvari, svaki put kada se neko od nas premišlja između dve verbalne figure, dve ideje, dva verovanja ili načina delovanja, znači da se dešava *interferencija dva imitaciona zraka* u njemu; ovi zraci polaze iz različitih centara, često široko razdvojenih u prostoru i vremenu, i šire se sve dok ne stignu do individue u pitanju. I kako se ova teškoća rešava? Kakvi uticaji odlučuju o daljem kretanju? Postoje uticaji, kao što sam rekao na drugom mestu, dve vrste: *logički i ekstralogički*. Moram dodati da je čak i ovaj poslednji logički u jednom smislu reći; jer dok plebejac, između dva primera, odabira slepo patricijski primer, seljak onaj građanina, a provincijalac primer parižanina — fenomen koji sam nazvao *spuštanje imitacije* sa vrha na dno socijalne lestvice — ova imitacija, koliko god da je slepa, je u svakom slučaju pod uticajem superiornosti koja se pripisuje modelu, koja čini da primer drugog u očima prvog poseduje izvestan socijalni autoritet. Isto je tako tačno da između njegovih predaka i stranog inovatora, primitivni čovek ne okleva da preferira primer prvog, koga smatra nepogrešivim; takođe je tačno, samo obrnuto, kada u sličnoj situaciji, stanovnik naših modernih gradova, ubeđen unapred da je novo uvek bolje od starog, pravi upravo obrnut izbor. Bez obzira, treba razlikovati između *ekstra-logičkog uticaja*, kada je mišljenje individue zasnovano na razlozima spoljašnjim (*extra*) prirodi upoređenih modela, dve ideje ili akcije u opoziciji; i *logičkog uticaja*, kada individua bira na osnovu osobenog (*intra*) karaktera ove dve ideje ili težnje.

Nema potrebe da ovde dalje diskutujem o ovom pitanju, pošto ću već u sledećem poglavlju imati prilike da govorim o svim ovim logičkim i teleo-logičkim sukobima, koji su fundamentalni termini socijalne opozicije. Dopustite samo da dodam, da interferencije imitacionih zraka nisu uvek prepreka za njihov progres; često

rezultuju u uzajamnim alijansama, koje uspevaju da ubrzaju i povećaju zračenje; ponekad su odgovorne za javljanje neke genijalne ideje, koja se rađa usled njihovog susreta i kombinacije u jednoj glavi, kao što ćemo videti u poglavlju o socijalnoj adaptaciji.

2/ OPOZICIJA FENOMENA

Infinitezimalna opozicija — Reverzibilno, ireverzibilno — Opozicija serija, opozicija stepena, opozicija predznaka — Istovremena i sukcesivna opozicija — Konkurencija — Diskusija — Proces.

Teoretski, ponavljanje fenomena je najvažnije za razmatranje; ali je aspekt njihove opozicije, posmatrano sa stanovišta naučne primenljivosti, od većeg praktičnog značaja. Upravo je opozicija od Aristotelovih dana sve do danas, bila potpuno neshvaćena ili barem skrivena od pogleda u masi drugih razlikovanja.

Možemo reći da se ovde, kao i u prethodnom slučaju, progres nauke sastojao u odbacivanju malog broja površnih, grubih opozicija koje su najpre bile primećene ili zamišljene, i stavljanju na njihovo mesto bezbroj dubljih i suptilnijih opozicija, koje je mnogo teže otkriti; u zamenjivanju eksternih opozicija predmeta sa njegovim internim opozicijama. Istovremeno se oslobađamo očiglednih dis-simetrija i asimetrija, koje se zamenjuju brojnim i duboko skrivenim simetrijama, koje su od mnogo veće koristi.

Pogledajmo opozicije koje postoje u zvezdanom domenu. Dan i noć, nebo i zemlja, su bile prve predložene antiteze; na njih su se oslanjale teološke kosmogonije, ovi embrioni astronomije i geologije, nauke koje su tek započinjale svoj život. Zatim su se javile opozicije koje su posedovale više istine, ali i dalje loše promišljene, ili potpuno subjektivne i površne: nalazimo *zenit* i *nadir*, koji su jednostavno stare antiteze između gore i dole dovedene do logičkog zaključka; četiri strane sveta kompasa postavljene jedna naspram druge u parovima; zima i leto, proleće i jesen, jutro i večer, podne i ponoć, prva i poslednja četvrtina meseca, i tako dalje. Tačno je da su sve ove opozicije zadržane i posle odrastanja nauke; ipak su izgubile dosta od njihovog originalnog značaja i važnosti. Zapad nije za divlje narode, kao što je to za nas, prosto relativni pravac u odnosu na našu poziciju kad smo okrenuti prema zvezdi severnjači; za njih je *zapad* bio regija sreće posle smrti, večno utočište duša; za druge je *istok* ispunjavao istu ulogu. Tako njihovi

rituali određuju pravac prema kome će njihovi hramovi i grobovi biti okrenuti. Prva i poslednja četvrtina meseca nema zasigurno isti značaj ili imaginarno značenje koje je imalo za obrađivača zemlje primitivnih vremena, ili čak za našeg seljaka. Prema njima, *nov mesec* je direktni uzrok brzog rasta, dok *stari mesec* ometa rast onog što je zasađeno tokom jedne od njegovih faza. Ovo je ostatak stare antiteze između *dies fasti* i *dies nefasti*.²⁴

Tako su se ove opozicije ipak održale, ali samo u njihovom površnom i konvencionalnom značenju. Druge su bile eliminisane, kao opozicija između nebeskog i zemaljskog, između sunca i meseca; dok se naglasak ponovo premešta na neke druge opozicije, koje su posedovale dublje značenje. Prvo, otkriće eliptičnog, paraboličkog ili hiperboličkog karaktera orbita koje opisuju zvezde, planete i komete vodi ka shvatanju potpune simetrije orbita iznad i ispod velike ose. Gotovo kompletna simetrija, ako izuzmemo neke perturbacije kao što su uzajamno ponavljanje krivih jedne zvezde od strane druge, unutar istog sistema. Zatim je primećeno da se elipse planetarnih putanja naizmenično smanjuju i rastu, ravnomerno osciliraju oko ravnotežne pozicije. Konačno, najdublja, najraširenija i najtrajnija opozicija u astronomiji, koja je osnova za sve druge, jednakost sile privlačenja koje deluje na svaku masu ili molekul i sile kojom oni deluju na ostale. Svaki deo je u istoj meri privučen i privlači. Ovo je jedan od najlepših ilustracija fizičkog zakona univerzalnog privlačenja, zakona jednakosti i suprotnosti akcije i reakcije.

Fizika i hemija su poput astronomije, počele sa pseudo-opozicijama. *Četiri elementa* koje su zamišljali prvi fizičari, su bili suprotstavljeni jedan drugom u parovima: *voda* protiv *vatre*, i *vazduh* protiv *zemlje*. Smatralo se da postoje urođene antipatije između određenih supstanci. Nešto celovitije ideje u vezi prave prirode fizičkih i hemijskih opozicija su se javile kada su ljudi otkrili karakteristike baza i kiselina, i prirodu opozicije između njih; još u većoj meri kada su otkrili dve različite vrste naelek-

²⁴lat. "dozvoljeni dani" i "nedozvoljeni dani" termini koji se odnose na dijahronijsko uređenje rimskog kalendara, dana kada je dozvoljeno raditi i dani kada je to zabranjeno zbog raznih mitoloških, religijskih razloga. Među narodima Balkana postoje *zaprežni dani* koji su ostatak prehršćanskog kalendara, i koji su delimično asimilovani u crkvene kalendare naroda. [prim.p rev.]

trisanja i polarizovanu svetlost. Koncept polarnosti, koji je odigrao veliku ulogu u fizičko-hemijskim teorijama, koji je označio veliki napredak u odnosu na prethodne koncepcije, je na kraju i sam bio objašnjen konceptom oscilacije. Pošto izgleda da su svetlo, toplota i elektricitet sferne ili linearne propagacije oscilacija istovremeno beskonačno malih i brzih, postoji tendencija da se hemijske kombinacije posmatraju kao harmonično spajanje i preplitanje talasa. Ali ovde dodirujemo fenomen adaptacije. Čak je i samo privlačenje bilo objašnjavano udarima etarskih vibracija. U svakom slučaju, sigurno je da su eliptičke orbite zvezda uporedive, sem u njihovim dimenzijama, sa fizičkim oscilacijama, pošto molekuli prate izduženu eliptičku putanju, a ritam oscilovanja postoji u oba slučaja. Ukratko, vidimo kako je polje opozicija prošireno progresom nauke, i kako su na mesto kvalitativnih opozicija došle one precizne i ritmične kvantitativne opozicije koje formiraju teksturu tkanja univerzuma. Divna simetrija kristalnih formi hemijskih supstanci je grafička interpretacija i vizelna ekspresija ritmičkih opozicija bezbrojnoj kretanja koje obuhvata. Zar ne treba u ovim ritmovima unutrašnjeg kretanja tela tražiti konačno objašnjenje Mendeljeevog zakona, koji pokazuje da grupe supstanci formiraju sukcesivne, rastuće skale, kao klavir čijoj klavijaturi tu i tamo nedostaje neka dirka, koje dodajemo sa vremena na vreme.

Dok je evolucija fizičkih nauka otkrivala opozicije i simetrije koje su istovremeno jasnije i dublje, koje obezbeđuju mnogo bolja objašnjenja, na svetlo su izašle određenje asimetrije, aritmije ili *an-opozicije* od velikog značaja. Pokazala je, na primer, kako u našem solarnom sistemu ne postoji telo sa retrogradnim kretanjem, u smeru suprotnom od kretanja ostalih planeta; jedini izuzeci su kretanja nekoliko satelita. Forma *nebula* koju otkrivaju naši teleskopi je nesimetrična. Nema ni najmanjeg razloga da verujemo da postoji simetričnost između evolucije i rasturanja solarnog sistema (ako uopšte postoji rastavljanje), ili između formiranja sukcesivnih geoloških slojeva planete, i njihovog konačnog razdvajanja u fragmente, ako bi smo prihvatili ideje Stanislasa Meunijea²⁵ po ovom pitanju. Uprkos svom progresu koji je astronomija napravila, rasipanje i grupisanje zvezda na nebu ostaje, kao i ranije, slikovit

²⁵Stanislas Étienne Meunier (1843–1925) francuski geolog, mineralog i naučni pisac. Tvorac koncepta *eksperimentalne geologije*.

primer nereda i slučaja. Zaista, ovaj spektakl božanstvenog nereda je sve izrazitiji kako se više napreduje u poznavanju sila ekvilibrijuma i simetrične suprotstavljenosti, koje proizvode ovu predstavu. Koji astronom bi danas sanjao o *anti-svetu*, *antihtonu*, gde je sve uređeno potpuno obrnuto od zemaljskog poretka? Opet, kako nam je geografija naše planete postajala poznatija, mi smo više nego ikad zapanjeni odsustvom simetrije u formi kontinenata i planinskih lanaca, i ideja petougaone mreže de Beumonta²⁶ ne privlači više nikog. Napredak kristalografije je skrenuo pažnju na neprimećene disimetrije, čiji je značaj istakao rad Pastera/*Pasteur*/. Samo usput spominjem ove stvari.

U domenu živog sveta, opšte i očigledne opozicije između života i smrti, mladosti i starosti, su bile prve uočene; ovo su najranije korespondencije zabeležene između životinja i biljaka, koje su formirale osnove opšte biologije. Nije bilo moguće ne primetiti simetriju živih formi, tako upečatljivu i neobičnu zbog svoje univerzalnosti. Ali i ovde je mašta izrodila čitavu masu nereálnih opozicija bez ikakve vrednosti. Među njima spominjem, anđele i demone, za koje se mislilo da su superiornije vrste životinja. Slično je za divljaka, a ponekad i za neobrazovanog čoveka našeg vremena, najvažnija opozicija u domenu živih bića — između stvari koje su dobre za jelo i onih koje to nisu, između hranljivih i nehranljivih biljaka, korisnih i opasnih životinja. Ovde imamo opoziciju koja je stvarna u subjektivnom smislu, ali imaginarna ukoliko se veruje da važi objektivno, kao što veruju neobrazovani ljudi svih naroda. Lekari su dugo gledali na bolest i zdravlje kao na dva suprotstavljena stanja, i verovali da su uzroci bolesti potpuno suprotni uzrocima zdravlja. Greška homeopatije je posledica, u svojoj biti, ove iluzije. Bolest i zdravlje, koji su tako zamišljeni, su samo verbalni entiteti koje je fiziologija odbacila; patološke devijacije su *faze* fizioloških funkcija, umesto da su im suprotstavljene. Rastakanje individue je takođe bila obrnuta evolucija, doba starosti je smatrano za povratak u detinjstvo. Ovo gledište je konačno eliminisano tek kad je embriologija iznela na svetlo prolaz kroz

²⁶ Jean-Baptiste Élie de Beaumont (1798–1874) francuski geolog. Poznat po svojoj teoriji formiranja planinskih venaca, koja tvrdi da su planinski lanci paralelni velikom krugu planete skorašnjeg porekla, i da postoji simetrija planinskih venaca između dva velika kruga u vidu petougaone mreže.

seriju formi predaka, koja očigledno nemaju obrnutu analogiju u sukcesivnim stanjima senilnog propadanja.

Dugo pošto su se nauke koje izučavaju život organizovale, fiziolozi su i dalje zamišljali veštačke opozicije, za koje su verovali da postoje između životinjskog i biljnog carstva. U njihovim je očima vegetalna respiracija bila potpuno suprotna životinjskom disanju; ovo poslednje je uništavalo proizvod prvog, vezu kiseonika i ugljenika. Komparativna fiziologija, koju su razvili Klod Bernar/*Claude Bernard*/ i ostali, je demonstrirala površni karakter ove opozicije, i uspostavila fundamentalno jedinstvo dva kraljevstva, pokazavši da nisu suprotstavljeni već divergentni. Sa druge je strane rast znanja eliminisao ove lažne i nejasne opozicije između grupa živih bića, različitih živih bića i različitih entiteta unutar istog bića, i zamenila ih sa bezbroj realnih infinitezimalnih opozicija u samoj strukturi tkiva; na primer, oksidacija i deoksidacija svake ćelije, ili dobitak i gubitak energije. I ovde se opozicije otkrivaju kao fundamentalne i plodne, kao ritam koji zamenjuje masku borbe opozicija.

U isto vreme, otkrivaju se neke nove i suptilnije disimetrije. Navodimo samo jedan primer, proučavanje cerebralnih funkcija, kada je govorna funkcija lokalizovana u levoj hemisferi, uspostavljena je veoma važna disimetrija funkcija dve polovine mozga. A ovo nije jedini primer kada je simetrija forme između pojedinih organa dve strane tela, kao leve i desne ruke, između levog i desnog oka, itd., u stvari sakrivala veliku disimetriju ili asimetriju u njihovoj funkciji. Pored ovog, ona stara hipoteza koju smo spomenuli gore, naizgled tako prihvatljiva, da rastvaranje živih bića i tipova mora biti tačno suprotno načinu njihove evolucije, je bila primorana da se preda pred napretkom ispitivanja. I ovo odsustvo simetrije između dve strane života, —njegovog uspona i silaska,— u individuama i vrstama bez razlike, ima važan značaj; pokazuje da život nije samo igra — klackalica sila, da tako kažem— već *čin napredovanja*, a pojam progressa nije beskoristan. On nam omogućava da gledamo na opozicije fenomena, sa njihovim simetrijama, borbama i ritmovima, i na sličan način njihova ponavljanja, jednostavno kao na instrumente ili sredstva progressa.

Sociologija dopušta analogna razmatranja. U početku je, jer je u izvesnom smislu ova nauka veoma stara, počela sa mitologi-

jom, i bila zadovoljna da objašnjava sve u istoriji sa fantastičnim borbama, ili imaginarnim ratovima ogromnih razmera između dobra i zla, bogova svetlosti i tame, zlih božanstava, ili heroja i čudovišta. I metafizika je koristila borbe na neprimeren način, baš kao mitologija; ona je zamišljala opozicije između direktnih i obrnutih serija, i držala da je razvoj čovečanstva u jednom pravcu bio praćen razvojem u suprotnom smeru. Ovde se Platon i hinduistički filozofi slažu. Hegel, sa svojim razmahanim generalizacijama, postrojavanjem različitih rasa pod zastavom *Antagonističkih ideja*, i Kuzen²⁷ sa svojim imaginarnim antitezama između orijentalne beskonačnosti i grčke konačnosti, su odlični primeri socioloških antinomija prošlosti. Sve ovo je nestalo; a danas, naročito posle neverovatne evropeizacije Japana u poslednjih nekoliko godina, ne usuđujemo se da govorimo o navodnoj nepromenljivosti azijskih rasa naspram urođene progresivnosti evropskih rasa.

Politička ekonomija je učinila značajnu uslugu sociologiji, tako što je na mesto rata kao ključa istorije, stavila faktor *konkurencije*, koja je neka vrsta utišanog rata, istovremeno smanjen i umnožen. Konačno, ako se prihvati naše gledište, konkurencija želja i verovanja se mora smatrati za osnovu onoga što politička ekonomija zove konkurencija između potrošača i konkurencija između proizvođača. Uopštavanjem ove borbe, i proširujući je da obuhvata sve postojeće forme socijalnog života, —lingvistiku, religiju, politiku, umetnost, moral, pa i industriju,— vidimo da se stvarna *elementarna socijalna opozicija* mora tražiti u grudima same socijalne individue, kada se dvoumi oko prihvatanja ili odbacivanja novog obrasca koji mu se nudi, bez obzira da li u formi frazeologije, rituala, koncepta, kanona umetnosti ili ponašanja. Ova neodlučnost, ova minijturna unutrašnja bitka, koja se ponavlja milion puta u svakom trenutku života neke nacije, formira beskonačno sitnu i plodnu istorijsku opoziciju; ona proizvodi mirnu ali dalekosežnu revoluciju u domenu sociologije.

U isto vreme, sa ovog istog gledišta, sekundarni i subordinisan karakter socijalne opozicije (čak i u njenoj psihološkoj formi) je vidljiv u pojavi velikog broja asimetrija i disimetrija koje se isprva nisu primećivale. Nalazim da je neophodno da istaknem, i u ovome

²⁷Victor Cousin (1792–1867) francuski filozof.

ne nalazim nikoga da mi kontradiktira, razliku između *reverzibilnog* i *ireverzibilnog* u svakoj vrsti socijalne činjenice; i kako se ireverzibilno uvek pokaže kao važnija kategorija; kao, na primer, serija otkrića u nauci i industriji. Pošto je svaka socijalna individua sastavljena od tako brojnih psiholoških opozicija, stavljen je jak akcenat na njegove individualne karakteristike, njegovu ličnost, nešto što nema nikakvu antitezu, a takozvani duh naroda, ili ako želite, duh jezika, ili religije je samo kolektivni i skraćeni *oblik izražavanja*. Takođe nalazimo da je estetska strana socijalnog života, koja se ne može porediti ili suprotstaviti bilo čemu, poduprta ovom igrom beskonačno sitnih opozicija, koje sam upravo opisao.

Ovaj sažeti pregled je nekompletan. Neophodno je detaljno ispitati ovaj predmet koji je tako slabo istražen, iako zahteva našu najveću pažnju. Okrenimo se, pre svega, jasnom razumevanju svih različitih značenja reči OPOZICIJA. U knjizi *Univerzalna opozicija* sam predložio definiciju i klasifikaciju na koju ću se, ako dozvolite, ovde osloniti. Rezimirajmo ukratko sa naše trenutne tačke posmatranja. Opozicija se obično pogrešno uzima za maksimalni stepen razlike. Ona je, u stvari, specijalna vrsta ponavljanja, naime ponavljanje dva slične stvari koje su uzajamno destruktivne zbog same svoje sličnosti. Drugim rečima, suprotnosti uvek formiraju par ili dualitet, one nisu međusobno suprotstavljene kao bića ili kao grupe bića, jer su ova uvek neslična, u izvesnom smislu *sui generis*; niti kao stanja jednog bića ili različitih bića, već kao *tendencije ili sile*. Ako posmatramo izvesne forme ili stanja, kao konkavno i konveksno, zadovoljstvo i bol, toplotu i hladnoću kao suprotnosti, to je zbog stvarnih ili pretpostavljenih suprotnosti sila koje proizvode ova stanja. Vidimo da je neophodno da uklonimo na samom početku, poput mnogih pseudo-opozicija, i sve antiteze mitologije, filozofije i istorije koje su zasnovane na pretpostavljenim prirodnim suprotnostima; na primer, suprotnost između dve nacije, dve rase, ili dve vrste vladavine (kao republika i monarhija, da citiramo izvesne hegelijance u ovoj stvari); ili između zapada i istoka, dve religije (kao hrišćanstvo i islam), ili dve familije jezika (kao semitski i indoevropski). Ovi kontrasti mogu biti delimično tačni, ako razmatramo način na koji stvari u pitanju potvrđuju ili negiraju isti pojam, žele ili odbijaju isti cilj, pod određenim manje ili više efemernim okolnostima. Ali ako se međusobna antipatija

ovih stvari uzima kao esencijalna, apsolutna i urođena, kao što su mnogi stari filozofi izgleda smatrali, one su *privid*.

Tako svaka stvarna opozicija implicira relaciju između dve sile, tendencije ili *pravca*. Postoje dve vrste fenomena pomoću kojih ove dve sile postaju aktuelne, —kvalitativni i kvantitativni,— to će reći, one mogu biti sastavljene od heterogenih ili homogenih delova. Serija sastavljena od heterogenih faktora je vrsta evolucije koja se uvek može zamisliti (sa pravom ili ne) kao reverzibilna, ili sposobna da se vrati nazad istim putem u suprotnom smeru. Na primer, hemičar uzima parče drveta i prolazeći kroz seriju operacija, dobija alkohol, ovo ne znači da bi bilo moguće rekonstruisati parče drveta serijom inverznih operacija; ipak ako ovo nije mogućnost, ipak je zamislivo. Ovo je bio san antičkih filozofa o transformacijama čovečanstva. Serija sastavljena od homogenih faktora je evolucija specijalne vrste, poznata kao rast ili opadanje, uvećanje ili smanjivanje, dizanje ili spuštanje. Bez ulaženja u detalje, moramo primetiti kako sa razvojem socijalne nauke i sa napretkom civilizacije instance tačnih i merljivih opozicija ove vrste nastavljaju da se pojavljuju i umnožavaju, —dajući nam fluktuacije berze i statističke dijagrame koji registruju krive koje liče na talase rasta i opadanja: neke vrste zločina, samoubistava, stope rađanja, braka ili dobit meren povraćajima štedne banke, osiguravajućih kompanija, itd.

Razlika koju smo upravo istakli je razlika između *opozicija serija* (evolucija i kontra-evolucija) i *opozicija stepena* (rast i opadanje). Još važnija kategorija za razmatranje je *opozicija predznaka*, ili ako vam se više sviđa, *dijametralna opozicija*. Iako su one često pomešane u matematici, gde plus i minus istovremeno označavaju rast/opadanje kao i pozivan/negativan pravac, ipak je tačno da sila koja naizmenično raste i opada u istom pravcu je veoma različita vrsta opozicije od opozicije dve sile,— jedne koja deluje od A ka B i druge koja deluje od B ka A, duž iste linije. Slično, kontrast između rasta i smanjivanja stanja na računu ne treba mešati sa kontrastom između stanja i duga iste vrednosti; a porast i opadanje tendencije prema krađi i zločinu u datom društvu, je potpuno druga stvar od antiteze između ove tendencije i tendencije prema filantropiji i dobročinstvu. Kako bi smo dali odjednom psihološko objašnjenje ovih i mnogih drugih socijalnih kontrasta, možemo primetiti da

rast praćen sa smanjivanjem našeg verovanja u neku ideju, religioznu ili naučnu, jurističku ili političku, je sasvim druga stvar od naše afirmacije koju prati odbacivanje iste ideje, i da porast praćen smanjivanjem naše želje za nečim, na primer ljubav prema ženi, je sasvim različita stvar od želje koju sledi odbojnost prema istom objektu, kao što je to ljubav prema onoj ženi koju prati naša mržnja. Svakako je interesantno primetiti da svaka od ovih subjektivnih kvaliteta, verovanje i želja, poseduje dva suprotna predznaka, pozitivan i negativan, i da u tom smislu dopuštaju poređenje sa objektivnim količinama, kao mehaničkim silama koje deluju u suprotnim smerovima duž istog pravca. Prostor je konstituisan tako da dozvoljava beskonačnost parova čiji su članovi suprotstavljeni po nekom pravcu, a naša svest tako da dozvoljava beskonačnost afirmacija suprotstavljenih negacijama, ili beskonačnost želja suprotstavljenih odbojnostima, prema istom objektu. Osim u ova dva slučaja, čija je koincidencija jedinstvena, univerzum ne bi znao ni za rat ni za neslogu, i sva tragičnost života bi bila nemoguća i nezamisliva.

Suštinska primedba. Opozicije svake vrste: *serija*, *stepena* ili *predznaka* su uvek opozicije termina koji su izraženi u jednom istom biću (bio to molekul, organizam ili sopstvo), ili između dva različita bića (dva molekula, dve mase, dva organizma ili dve ljudskih svesti). Moramo pažljivo razlikovati ova dva slučaja. To je od ključnog značaja za jednu drugu esencijalnu razliku između slučaja kada su ovi termini istovremeni i kada su oni sukcesivni. U prvom slučaju imamo sudar, borbu, i zatim ravnotežu; u drugom alternaciju i ritam. U prvom slučaju uvek ima uništavanja i gubitka energije; u drugom slučaju toga nema. Kada se sada bilo kakva opozicija, serija, stepena ili predznaka, pojavi u dva različita bića, ona može biti kako istovremena tako i sukcesivna — borba ili ritam. Ali kada oba termina pripadaju istom biću, telu ili sopstvu, mogu biti istovremene i sukcesivne samo ako su opozicija predznaka. Što se tiče opozicije serija i stepena, u ovom slučaju moguća je samo sukcesija ili alternacija termina. Na primer, nije moguće da se brzina tela u pokretu istovremeno povećava i smanjuje; to se može desiti samo sukcesivno. Ali se može desiti da je istovremeno pod uticajem dve sile koje ga primoravaju da se kreće u dva suprotna smera; to je slučaj ravnoteže, sa prepoznatljivom

simetrijom suprotstavljenih formi, kao kod kristala. Slično je nemoguće da se ljubav čoveka prema ženi istovremeno povećava i smanjuje: tako nešto se može desiti samo naizmenično; ali se lako može desiti da istovremeno voli i mrzi istu ženu — antinomija srca tako jasno vidljiva u zločinima iz strasti. Opet je nemoguće da se religiozna vera čoveka istovremeno smanjuje i raste: to se dešava smo sukcesivno; ali se može desiti da on ima u svom duhu istovremeno, iako često toga nije svestan, energično potvrđivanje i ne manje energično odbijanje, iako implicitno, određenih dogmi; da on istovremeno drži do određenog hrišćanskog verovanja i do određene svetovne ili politčke pretpostavke koja joj je suprotstavljena. Konačno je nemoguće da jedan isti molekul prođe kroz seriju hemijskih transformacija i istovremeno kroz inverznu seriju transformacija, ili da jedan isti čovek prolazi istovremeno kroz dva različita redosleda istih psihičkih stanja; to se može desiti samo sukcesivno. Sa druge strane, lako je videti u nekom sistemu tela, recimo astronomskom, kako neko telo ide od afeliona do periheliona, dok neko drugo telo prelazi od periheliona do afeliona; ili jedno telo koje ubrzava, dok drugo usporava. Isto tako je lako primetiti u društvu, kako se ambicije ili vera jedne osobe povećavaju dok se ambicija ili vera druge smanjuju; ili jedna osoba koja putuje doživljava seriju vizuelnih utisaka, dok neka druga putujući u suprotnom smeru, doživljava ove utiske u obrnutom redosledu.

Diskusija svake vrste opozicija posebno bi nas iscrpla. Moramo se zadovoljiti sa nekoliko opštih razmatranja. Prvo, ako *spoljašnja opozicija* postoji (tako možemo nazvati opozicije ili tendencije između različitih bića ili ljudi), ona je omogućena time što postoji *unutrašnja opozicija* (između različitih tendencija unutar istog bića ili čoveka) ili barem može postojati. Ovo se odnosi na opozicije serija i stepena, kao i na opoziciju predznaka, ali u većoj meri na one prve. Ako se neki ljudi ili grupe razvijaju u jednom smeru, dok se neki drugi razvijaju u suprotnom, to je zbog toga što se svaki čovek pojedinačno može razvijati u oba smera; na primer, tranzicija od naturalizma ka idealizmu, ili od idealizma ka naturalizmu u umetnosti, ili od aristokratije ka demokratiji, i obratno u vladavini, itd. Ako je religiozna vera u porastu kod određenih rasa ili klasa, dok kod drugih opada, to je zato što svest svakog individualnog

čoveka dozvoljava kako rast tako i smanjivanje inteziteta religiozne vere. Konačno, ako postoje političke partije ili sekte koje potvrđuju i priželjkuju ono što druge partije i sekte odbacuju i odbijaju, to je zbog toga što srce i um svakog individualnog čoveka može sadržati i da i ne, za i protiv, nekog datog koncepta ili cilja.

Daleko od toga da želim da izjednačim spoljašnje i unutrašnje sukobe. U izvesnom smislu su oni nekompatibilni; jer tek kada se završi unutrašnja borba, tek pošto je individua nošena na sve strane suprotnim uticajima donela odluku, i usvojila određeno mišljenje ili rezoluciju —tek kad je našao mir u sebi— tek onda je rat između njega i drugih suprotnog mišljenja moguć. Ovo nije dovoljno da bi došlo do takvog rata. Individua mora znati da su drugi usvojili suprotno mišljenje od njegovog. Bez ovoga bi spoljašnje opozicije suprotnosti, istovremene ili sukcesivne, bile nepostojeće, jer nema uslova da spoljašnja borba bude stvarno efektivna. Kako bi došlo do religioznog rata ili sukoba, neophodno je da svaki pripadnik jedne vere zna da pripadnici suprotne vere odbijaju upravo što on potvrđuje; i ova negacija se mora u njegovoj svesti postaviti rame uz rame sa njegovom afirmacijom, ne kao da je prihvaćena imitacijom, već kao definitivno odbijena, duplirajući tako intezitet njegovog sopstvenog verovanja. Da bi došlo do industrijske konkurencije, na primer između kupaca na licitaciji za neku kuću, svaki mora znati da je njegova želja da poseduje ovu građevinu sukobljena sa željom drugih kupaca; i želeće je više, ako zna da drugim kupcima to nije po volji. Bez ovoga bi prosta konkurencija bila besmislena, i ekonomisti su grešili u ovome, jer nisu jasno razlikovali specijalni slučaj kada u umu takmičara nema nikakve ideje o konkurenciji, od slučaja kada različiti stepeni tog znanja postoje, kao beskonačni stepeni koji razdvajaju potpuno razumevanje od neznanja.

Ovo je bila moja pozicija kada sam, nešto ranije, rekao da se fundamentalna socijalna činjenica ne nalazi, kao što se obično misli, u relaciji dve suprotstavljenje individue, već u onim logičkim i teleo-logičkim dvobojima, onim čudnim borbama između teze i antiteze, između želje i odbacivanja, na sceni svesti socijalne individue. Moguće je postaviti pitanje: ako je sve ovo tačno, kako se onda socijalna opozicija razlikuje od čisto psihološke opozicije? Na ovo odgovaram: razlikuje se u uzroku, a još više u posledici.

Prvo o uzroku. Kada neka usamljena individua primi od svojih čula dve prividno kontradiktorne impresije, ona je u nedoumici oko toga da li je ta mrlja dole jezero ili nije. U pitanju je unutrašnja opozicija čisto psihološkog porekla, nešto što je veoma retko. Možemo reći, bez straha da grešimo, kako je svaka sumnja ili neodlučnost koju oseća i najusamljeniji čovek nekog divljeg plemena posledica susreta u njemu, dva zraka instanci koje se spajaju i interferiraju u njegovom mozgu, ili jednog zraka instance koji se odbija od percepcije. Dok pišem, često sam neodlučan oko izbora dve fraze, dva sinonima, kada se oba čine kao pravi izbor u toj situaciji; ovde imamo dva imitaciona zraka koji interferiraju u meni — stupam u odnos prema dve ljudske serije, koje počinju sa izumiteljima ovih fraza, koje su stigle do mene. Jer sam svaku od ovih fraza naučio od neke individue, koja ih je naučila od neke druge, i tako sve do prve osobe koja ih je izgovorila.²⁸ Razmotrimo druge primere. Pretpostavimo da sam ja sudija, i da se premišljam između gledišta zasnovanog na seriji dekreta koji polaze od mišljenja nekog autora, kao Marcadé ili Demolombe, i suprotstavljenog gledišta koje se oslanja na drugu seriju dekreta koji izviru iz nekog drugog komentatora; ovo je opet interferencija dva zraka imitacije. Slično kada sam u nedoumici oko izbora gasa ili struje za osvetljavanje mog stana. Sa druge strane, kada mladi seljak posmatra zalazak sunca, premisslja da li da veruje učitelju koji ga uverava da je noć posledica kretanja zemlje a ne sunca, ili da veruje svojim čulima koji mu govore suprotno, u tom slučaju imamo samo jedan imitacioni zrak koji stiže preko učitelja, spajajući ga sa Galilejem; ipak je ovo dovoljno da njegova nedoumica, njegova unutrašnja opozicija bude socijalnog porekla.

Ali se pre svega u posledicama, ili pre u nedostatku posledica, čisto individualna opozicija razlikuje od fundamentalne forme socijalne opozicije, iako je ova poslednja takođe individualna. Ponekad individualna nedoumica ostaje zatvorena, niti se reprodukuje niti teži da se širi imitacijom među susedima; u ovom slučaju fenomen ostaje individualan. Ali je sumnja često zarazna koliko i vera,

²⁸Ponavljam, ovo je ono što zovem *zrak imitacije*, ili *imitacioni zrak*; ukupna suma zrakova ove vrste čije je poreklo u jednom inovatoru čiji se obrazac reprodukuje, nazivam *imitaciona radijacija*. Naš socijalni život je gusta mreža radijacija ove vrste, sa bezbrojnim uzajamnim interferencijama.

i neka osoba koja postane skeptična u okruženju koje previre, uskoro postaje izvor skepticizma koje se emituje iz njega i oko njega. Možemo li negirati socijalni karakter unutrašnjeg sukoba u svakoj individui ove grupe?

Suočimo se sa ovim pitanjem na opštiji način. Kada individua postane svesna kontradikcije između nekog njegovog zaključka, cilja, ideje ili navike, —kao što je dogma, frazeološki obrt, komercijalni postupak, vrste oružja ili alata, itd.,— i zaključka, cilja, ideje ili navike nekog drugog čoveka ili ljudi, jedna od tri stvari se može desiti. Sa jedne strane, može dozvoliti da pod uticajem drugih, naglo odbaci svoj način razmišljanja ili delovanja; u ovom slučaju nema nikakve unutrašnje borbe, pobeda dolazi bez bitke, i predstavlja jednu od mnogih instanci imitacija koje sačinjavaju socijalni život. Sa druge strane, naša individua se može samo delimično potčiniti tuđem uticaju; ovo je slučaj koji smo razmatrali gore, i šok je ovde praćen opadanjem snage, tako da postaje manje ili više oslabljenja i paralisan. Konačno, može se aktivno suprotstaviti čudnoj akciji ili navici, —verovanju ili odluci sa kojim je došao u kontakt,— i tvrditi i želiti sa još više upornosti ono što je tvrdio i želeo ranije. Čak i u ovom poslednjem slučaju, kada sakupi svu snagu svog ubeđenja ili strasti da odbije tuđ primer, oseća neki nemir, unutrašnji sukob —istina druge vrste, koja inspiriše koliko je ona prethodna zamarala. Zbog toga što je rezultat velikog uzbuđenja a ne paralizuje individualne snage, ovaj nemir će se verovatno širiti kao zaraza; ovo je ono što izaziva podelu društva u partije. Nova partija se uvek sastoji od grupe ljudi, koji su jedan za drugim i kopirajući jedan drugog, usvojili ideju kursa suprotnog onom koji je vladao u njihovom okruženju, i kojim su bili natopljeni. Sa druge strane, ovaj novi dogmatizam, koji postaje intezivniji i netolerantniji kako se širi, podiže protiv sebe koaliciju onih koji su ostavši verni tradiciji napravili suprotan izbor, i tako se dve fanatične partije nalaze licem u lice.

Vidimo, bez obzira da li u nasilnijoj, dogmatskoj formi ili u slabijoj, skeptičnoj, preklapanje dve suprotne ideje je socijalno u svom karakteru, pod uslovom da se širi imitacijom. Da nije tako, morali bi smo reći da nema ničeg socijalnog u fenomenima: rivalitetu dva jezika, na primer francuskog i nemačkog, ili francuskog i engleskog na njihovim granicama, u Belgiji, Švajcarskoj

i ostrvima Lamanša; ili rivalitetu religija koje su susedne. Jedan od ovih jezika ili religija stalno napada drugi, u ovim bitkama bez kraja, ne između sukobljenih ljudskih bića, već unutar svakog individualnog uma i svesti, između dve fraze ili vere. Ima li išteg od većeg socijalnog značaja nego što su aluvijalne naslage jezika i religije? Psihološke opozicije se uvek rešavaju na socijalnom polju, i uvek je primereno vratiti se na izvoriste. Ipak je važno ne pomešati dve forme u kojima se opozicija predstavlja, —jedna gde se borba dve sukobljene ideje dešava u samoj individui, i druga, gde individua prihvata jednu od suprotstavljenih ideja, iako su obe bile rame uz rame u njemu, i gde se borba, u suštini, odvija u njegovim odnosima sa drugim ljudima. Neko se može zapitati, kao što sam ja to davno uradio, u jednom od mojih prvih članaka,²⁹ šta je gore po društvo: biti podeljeno u partije i sekte koje su sukobljene oko svojih programa i dogmi, nacije koje stalno ratuju, ili da je sastavljeno od individua koje su u miru sa drugima, ali gde svaka previre u sebi, padajući u sumnju, neodlučnost i obeshrabrenje? Da li je bolje uživati u ovom prividnom miru koji pokriva divlje i beskrajne ratove u umovima koji se bore sa sobom, ili ćemo priznati da su najkrvaviji rat, borbe religija i napadi političkih groznica koje karakterišu najkrvavije revolucije bolji od ovog stupora? Kad bi smo stvarno morali da izaberemo jedno od ova dva rešenja, socijalni problemi bi bili neverovatno teški. A zar se ne čini da je istina? Zar ne izgleda kao da onog trenutka kada su prestali da ratuju na bojnim poljima, ili da se bore između sebe u areni industrijske ili političke konkurencije, ljudi zapali u stanje duboke neprijatnosti karakteristične za anksiozne, nesigurne, obeshabrane duše, klackajući se između sveštenika i doktora koji su međusobno kontradiktorni, između tradicionalnih maksima poštovane etike i suprotstavljenih praksi i etike koja se još uvek ne usuđuje proglasiti? I kada ljudi najzad stave tačku na unutrašnje podele, talasanja i diskusije oko suprotstavljenih doktrina i načina ponašanja, zar se ne postroje u dva tabora i još jednom skoče u sukob? Moramo dakle, odabrati između spoljašnjeg rata i unutrašnjeg sukoba. To je izgleda ultimativna dilema sa kojom su suočeni oni koji sanjaju o večnom miru, među koje

²⁹ Ovaj članak je kasnije inkorporiran u moje *Zakone imitacije*, pri kraju prvog poglavlja.

ubrajam i sebe.

Na sreću, istina nije tako crna i obeshrabrujuća kao što govore. Posmatranje pokazuje da svaka borba, bilo spoljašnja ili unutrašnja, uvek cilja ka i konačno prelazi u odlučnu pobeđu ili primirje. Što se tiče unutrašnjeg sukoba, zvali je sumnja, neodlučnost, teskoba ili očajanje, jedna stvar je očigledna: ova vrsta borbe uvek izgleda kao izuzetna i prolazna kriza, i niko ne bi trebao da je uzme za normalno stanje stvari ili da je pretpostavi (sa svim mučnim agitacijama) takozvanom *feminiziranom miru* koji podrazumeva redovan rad pod vođstvom odlučne volje i sigurne procene. Može li biti drugačije kada je u pitanju spoljašnja borba, sukob među ljudima? Ako se istorija pravilno protumači, vidi se da se rat uvek razvija u jednom pravcu, i da taj kurs, ponovljen hiljadu puta i lako razdvojiv od gustiša i korova istorije, izgleda ukazuje na konačno nestajanje, pošto postepeno postane ređi. Kao rezultat imitacione radijacije koja je stalno aktivna na povećanju domena socijalnih fenomena, i sam rat je uhvaćen u proces rasta. Od bezbrojnih veoma malih ali ogorčenih sukoba između klanova, prelazimo ka manjem broju nešto većih i manje ogorčenih ratova; prvo između malih gradova, onda između većih, zatim između nacija koje stalno rastu, dok konačno ne stignemo u doba veoma retkih ali veoma impresivnih konflikta, potpuno lišenih mržnje, između kolosalnih nacija, čija veličina ih primorava da naginju ka miru.

Zaustaviću se ovde, da bih primetio da prešavši od malog ka velikom, i od brojnih instanci malog ka veoma retkim instancama velikog, evolucija rata i socijalnih fenomena uopšte, čini se, kontradiktira evoluciji nauka kako sam je dosad opisivao. U stvari, služi kao indirektni dokaz i potvrda. Pošto sve u svetu činjenica napreduje od malog ka velikom, sve u svetu ideja, koji reflektuje izvrnuto kao u ogledalu, se prirodno kreće od velikog ka malom, i tokom svoje analize dolazi do elementarnih činjenica i stvarnih objašnjenja tek na kraju puta.

Vratimo se na glavnu temu. U svakoj od ovih sukcesivnih faza i ekspanzija, koji su uglavnom procesi primirivanja, rat se kao celina utišao, ili se barem transformisao na način koji teži konačnom nestanku. Svako uvećanje država, dok su rasle od plemena do gradova, i od gradova do kraljevina, imperija i ogromnih federacija, je značilo sprečavanje ratovanja u regijama koje su sve

veće i veće. Na zemlji su uvek bile neki regioni, sve do današnjih dana, često veoma ograničeni, koje su njihovi stanovnici smatrali za ceo univerzum; na primer, dolina zatvorena planinama, velika ostrva, deo kontinenta koji je gotovo odsečen od ostatka sveta, a kasnije obala nekog kopnenog mora. Kada se ovaj minijturni univerzum primirio posle serije pohoda koji su ujedinili sve njegove delove, izgledalo je kao da je konačni san o univerzalnom miru dostignut. Takvo trenutno primirje se pojavilo u faraonskom kraljevstvu, kineskom carstvu, Peruu iz doba Inka, nekim ostrvima Pacifika i Rimskom carstvu. Nažalost, tek što je ovaj fascinantan cilj dostignut, već je odleteo dalje; zemlja je izgledala veća nego što se mislilo; isprva miroljubivi odnosi sa moćnim susedima, čije prisustvo nije primećeno, su se pogoršavali; ovi se moraju osvojiti ako se „svetski“ mir želi ponovo uspostaviti. Napredak rata je, u stvari, postepeno proširivanje zone mira. Ovo proširivanje se ne može nastaviti daveka; ova varljiva fatamorgana ne može zauvek mučiti naš pogled, pošto planeta ima svoje granice koje smo odavno dostigli. Ono što posebno karakteriše našu epohu i značajno je odvajanje od celokupne prošlosti, iako zakoni istorije važe za nju ni manje ni više, je sledeće: sada, po prvi put u istoriji, internacionalna politika velikih država civilizacije obuhvata, ne samo jedan kontinent, ili dva, već celu planetu, tako da je poslednji stupanj evolucije rata konačno dostignut, u zadivljujućoj perspektivi u koju jedva da verujemo; granice ove perspektive je sigurno teško dostići, ali je realan cilj, ovaj put nije varka, pošto ne može više uzmaći kako mu se približavamo. Zar nema u ovome nečeg da uzbudi svako srce? Pošto je uspostavila mir na obali reke, na Nilu ili Amuru, i na obali malog mora, —pošto je igrala prvo *fluvijalnu* a zatim *mediteransku* ulogu, kako je istakao Mečnikov³⁰, i kako su zakoni imitacione radijacije savršeno objasnili,— civilizacija je na dobrom putu da postane *okeanska*, svetska; pošto je kritični period rasta prošao, vreme velikih žetvi počinje.

Naravno, tačno je da kada se završi rat, bolne borbe između ljudi ne nestaju u potpunosti. Postoje i druge vrste sukoba osim rata, kao *konkurencija*. Sve što je do sada rečeno, primenljivo je i na konkurenciju, koja predstavlja socijalnu opoziciju ekonomskog a

³⁰ Ilja Iljič Mečnikov (1845–1916) ruski mikrobiolog ukrajinskog porekla. Poznat po pionirskom radu na imunom sistemu.

ne političkog tipa. Poput rata, konkurencija napreduje od malog ka velikom, i od veoma brojnih instanci malog ka retkim instancama veoma velikog. Od samog početka se konkurencija javlja u tri oblika: (i) konkurencija između proizvođača istog artikla, (ii) konkurencija između *potrošača* istog artikla i (iii) konkurencija između proizvođača i potrošača (prodavaca i kupaca) istog artikla. Što se tiče različitih artikala, nema suprotstavljenih želja; radi se o *uzajamnoj adaptaciji*, kada se artikli mogu međusobno zamjenjivati.

Pošto smo se dotakli veoma delikatne teme koju ovde možemo obraditi samo jednostrano, najpre ćemo, ne birajući stranu kolektivista niti onih drugih, izneti nekoliko komentara čija je istina van svake sumnje. *Konkurencija* je reč neodređenog značenja koja istovremeno, ponekad i naizmenično, označava saradnju/*concours*/ i takmičenje/*lutte*/, što je upravo razlog večite rasprave između onih koji vide samo aspekt opozicije ovog višeglasnog fenomena, i sa pravom je omalovažavaju, i onih drugih koji je, ništa manje ispravno, konkurenciju hvale zbog svih izuma civilizacije koje je proizvela, videvši samo njen aspekt adaptacije. Ovde ćemo se ipak ograničiti na razmatranje njenog neblagotvornog aspekta.

Nije neophodno da se želje različitih potrošača ili proizvođača jednog istog objekta međusobno bore i suprotstavljaju; čak i kada je želja jednog suprotstavljena želji drugog. Proizvođač i kupac se uvek slažu u smislu da jedan želi da proda ono što drugi želi da kupi; istina ne po istoj ceni, ali uvek postoji neka određena cena koja ih spaja i završava raspravu među njima. Niti su želje proizvođača suprotstavljene, dok god svaki ima svoje tržište i svoje klijente, koji se ne mogu trenutno proširiti, kao što se ni proizvodnja ne može povećati u datom trenutku; oni dolaze u sukob samo onda kada, sa rastom sredstava za proizvodnju, svaki želi da proizvodi više i da preuzme produkciju drugih. Istina, civilizacija prouzrokuje neprestani rast i umnožavanje načina delovanja, i ovo takmičenje između ko-proizvođača je neizbežno, polako postajući sve vatrenije. Konačno, kada su u pitanju želje konzumenata nekog datog artikla, može se reći kako, daleko od toga da bude štetna, *takmičarska kupovina* nekog artikla je obostrano korisna, ako je priroda artikla takva da njegova proizvodnja istovremena njegovoj potrošnji: tako na primer, što je više ljudi koji želje da nabave bicikl, to niže pada njihova cena. Želje konzumenata su stvarno

suprotstavljene samo u slučaju kada je ponuda artikla manja nego što je potražnja za njime — što se često događa sa osnovnim životnim potrebštinama i najvećim luksuzima — i u slučaju kada se ponuda ne može povećati istom brzinom kao što raste potražnja za objektima pod zaraznim uticajem mode.

Vratimo se našoj temi, i primetimo kako je svaka od tri vrste konkurencije pod dejstvom ranije pomenutog zakona. Na primer, između prodavca i kupca; sitna trgovina brojnih malih tržišta primitivnog doba je bila neprestana i bezbrojna; postepeno nestajući, malo po malo bivaju zamenjeni trgovanjem većih razmera koje prouzrokuje određivanje opštinskog poreza na žito ili meso; koje zatim biva zamenjeno još većim transakcijama i diskusijama u parlamentu koje imaju za cilj da promovišu interes mase proizvođača ili mase potrošača jedne nacije, nametanjem ili oslobađanjem od nameta i obaveza. Takozvana *ko-operativna društva potrošača*, društva u kojima je potrošač i proizvođač jedna ista osoba, se rađaju iz potrebe da se stane na kraj ovoj vrsti konkurencije, i ona se razvijaju zajedno sa njom. Među kupcima se konkurencija takođe uvećava:³¹ na malim primitivnim tržištima se konkurencija za džak brašna ili grlo stoke ograničava na nekoliko osoba. Kada ova tržišta počnu da rastu u svom opsegu i da se proređuju, ova bezbrojna, sitna konkurencija završava ili u spajanju interesa, ili još češće, u stvaranju malih lokalnih monopola, za kojima dolazi još ekstenzivnija konkurencija, koja kulminira u značajnim unijama, kao što su poljoprivredni sindikati, ili u još većim monopolima, kao što su to gigantski karteli i trustovi sa kojima smo upoznati.

Najzad stižemo do oblika konkurencije koji je najviše proučavan, i koji je realno, najintezivniji jer je najočigledniji, — konkurencija između samih proizvođača. Počinje sa bezbrojnim rivalitetima među sitnim trgovcima koji se bore za minijatura tržišta, jedni pored drugih bez ikakve komunikacije; ali kada se oni, rušeći barijere, spajaju u veća ali malobrojnija tržišta, sitne suprotstavljene

³¹U vreme gladi, u našem vremenu, nema džaka brašna u nekom zabačenom selu Krima ili Amerike, za čije posedovanje se bori samo nekoliko ljudi iz komšiluka, — sada u konkurenciju stupaju svi trgovci evropskih nacija. Slično se događa u običnim vremenima, kada se za posed nekog remek-dela umetnosti, ili retke knjige u najzabačenijem zamku Francuske, ne bori samo nekolicina provincijalnih amatera već i svi milijarder i Amerike.

radionice se takođe spajaju, svojevolumno ili pod pritiskom, u fabrike koje su veće ali malobrojnije, u kojima se rad proizvođača, koji je ranije bio ljubomorno međusobno suprotstavljen, sada skladno koordiniše; a rivalitet između fabrika reprodukuje na većoj skali raniju suprotstavljenost radionica, dok sa postepenom ekspanzijom tržišta koja se spajaju u jedinstveno tržište, dolazimo do stadijuma kada na njemu ostaju samo giganti industrije i trgovine, koji su ipak i dalje međusobno sukobljeni, sem ukoliko ne dođe do nekog sporazuma među rivalima.

Ukratko rečeno, konkurencija se razvija u koncentričnim krugovima, koji se stalno povećavaju. Ali ovo uvećavanje konkurencije za svoj uslov i *raison d'être* ima uvećanje asocijacija. Asocijacija ili monopola, reći će nam neko. Svakako; ipak monopol je samo jedan od dva rešenja koja problem konkurencije dopušta, kao što je imperijalno jedinstvo samo jedan od dva moguća rešenja za problem rata. Prvi problem se može rešiti asocijacijom individua, kao što ovaj drugi može biti rešen federacijom naroda. Sem toga, monopol sâm, što se više širi, postaje lakši, i ako bi, u određenim oblicima proizvodnje, postao univerzalan, — cilj ka kojem se kreće i što Bolije³² pogrešno smatra da je nemoguće i nedostižno,³³ — bi verovatno bio podnošljiviji u nekim slučajevima, od stanja akutne konkurencije koje je zamenio.

Konkurencija, stoga, uvek teži ka monopolizaciji, makar de-

³²Pierre Paul Leroy-Beaulieu (1843–1916) francuski ekonomista.

³³Monopol je uvek parcijalan i relativan. Bez sumnje, gospodin Bolije je u pravu kada kaže da konkurencija nikada ne dovodi do apsolutnog i potpunog monopola; a primer koji navodi o velikoj robnoj kući *Bon Marché* koja je, konačno pobedivši konkurenciju velikog broja malih prodavnica, iskusila novu konkurenciju u vidu drugih velikih robnih kuća *Louvre*, *Printemps*, *Samaritaine*, itd., se isprva čini ubedljiv. Ali u realnosti, *unutar izvesne oblasti i u određenoj meri* svaki od ovih kolosa trgovine je uspeo da monopolizuje poziciju za koju su se borile hiljade sitnih firmi; svaki ima svoju klijentelu u provinciji koja, iz nekog razloga, iz kaprica ili zbog razloga mode, pripada samo njemu. Ovo je najčešće prosto zbog toga što ima reputaciju da u pogledu kvaliteta nekog *određenog artikla* nadvisuje svoje rivale. U stvari, ova takozvana konkurencija između velikih robnih kuća lako može postati umerenija zajedničkim sporazumom, do kojeg je mnogo lakše doći zbog malog broja interesenata, nego u slučaju velikog broja malih firmi čije su mesto oni preuzeli; takva konkurencija, sve više i više, uzima oblik proste *podele rada*, ili raspodelu delimičnih monopola koji im je zajednički ili to postepeno postaje.

limičnoj ili relativnoj, ili prema asocijaciji konkurenata, kao što rat vodi ka uništenju pobeđenog (delimičnom ili relativnom), ili ka zaključivanju sporazuma o pravednom primirju — u svakom slučaju, barem delimičnoj i relativnoj pacifikaciji. Rast osvajačkih zemalja vodi ka istom rezultatu. Velike moderne države, koje zauzimaju mesto srednjevekovnih feuda, su uspostavile vladavinu mira koja je često, priznajemo, nekompletna i kratka, ali koja stalno raste u svom opsegu i trajanju, uporedo sa velikim naoružavanjem. Poricati da konkurencija prerasta u monopol (ili asocijaciju), i verovati kako mi branimo konkurenciju protiv onih koji je kritikuju, bi značilo odbijati jedini izgovor koji se može ponuditi u njenu korist. To je isto kao kada bi, kako bi odbranili militarizam od njegove kritike, pokušavali da pokažemo kako rat ne donosi mir kao posledicu pobeđe. Rat, istina je, prelazi u mir samo da bi mogao ponovo da se pojavi iz ovog mira, u mnogo većim razmerama; isto tako i konkurencija se samo privremeno razreši u nekoj asocijaciji kako bi se ponovo mogla pojaviti, iz te asocijacije, u obliku rivaliteta između asocijacija, korporacija, sindikata, itd. Na ovaj način ipak stižemo do određenog, ograničenog broja gigantskih asocijacija koje, bez mogućnosti daljeg rasta, mogu samo da se udruže, pošto su se neko vreme borile međusobno.

Postoji i treći oblik socijalnog takmičenja — diskusija. Ona je bez sumnje implicirana u prethodnim oblicima; ali, ako su rat i konkurencija diskusije, onda je jedna diskusija krvi, a druga diskusija propasti i štete. Recimo neku reč o *verbalnim diskusijama*, prosto i jednostavno. I ona se, kada se razvije,— jer postoje brojne privatne diskusije koje se, na sreću, ne razvijaju već zmiru u mestu,— razvija na već opisan način, iako je ovde proces nešto manje očigledan. Tek pošto je završena naporna diskusija između pojedinih ideja unutar istog uma (ovo ne treba zaboraviti), moguća je diskusija između dve osobe koje su došle do različitog zaključka po datom pitanju. Slično, ako do verbalne, pisane ili štampane diskusije između grupâ ljudi, i između sve širih i širih grupa ljudi uopšte dolazi, to je zato što je prestala jedna vrsta ograničene diskusije unutar grupe nekim privremenim i delimičnim slaganjem, ili neke vrste jednoglasja. Ove grupe su isprva podeljene na bezbrojne grupice, klanove, crkve, forume i škole koje se međusobno sukobljavaju; ali koje se vremenom, posle mnogih polemika, kon-

centrišu u partije, pokrete, parlamentarne grupe, škole filozofije i umetničke pravce, koji se sada između sebe ogorčeno bore. Nije li tako uspostavljeno jednoglasje katoličke crkve? Nije li se u prvih nekoliko vekova istorije Crkve, beskonačnom diskusijom između članova lokalnih crkvi, veoma živom i ponekad krvavom diskusijom, najzad došlo do zajedničkog stava; ali ovaj *credo* je sa svoje strane, razlikujući se u nekim detaljima od jedne do druge lokalne crkve, doveo do uspostavljanja saveza i provincijalnih konzila, koji su rešavali ove poteškoće, sem što su se povremeno sukobljavali između sebe, i bili prinuđeni da svoju diskusiju podižu na viši nivo, pred nacionalne ili ekumenske savete. Političko jedinstvo stare Francuske, u formi monarhističke vladavine, je proizvedeno na sličan način; a političko jedinstvo moderne Francuske, u formi demokratske vladavine, je trenutno u procesu nastajanja. Nešto što zovem *lingvistička jednoglasnost*, jedinstvo nacionalnog jezika, koje sledi posle borbe između dijalekata i provincijalizama koji se opiru ortodoksnom purizmu, se uspostavlja na isti način. *Juristička jednoglasnost* je uspostavljena odavno na sličan način: bezbrojni lokalni običaji su se pojavili, rešavajući lokalne pravne diskusije (iako ne sve, kako sudska arhiva pokazuje); ovi običaji koji su među sobom u konfliktu, ali su pomireni u regionalnim običajima, koje konačno nasleđuje uniformna legislacija. *Naučna jednoglasnost* je postepeno uspostavljena, delujući u velikoj meri kroz seriju diskusija između naučnika i poznavaoaca, čas se smirujući, čas ponovo se raspirujući, zatim između naučnih škola, napredujući slično kao u prethodnim primerima.

Među ovim raznim oblicima diskusija, postoji jedan koja zahteva posebnu pažnju,— *pravna diskusija* ili *proces*. Nije li tačno da se opseg pravnog procesa takođe uvećava, i samim svojim rastom ide ka iščezavanju? Bez obzira koliko čudno isprva zvučalo ovo, ipak stoji. Na prvom mestu, jasno je da se procesi primitivnih ljudi nisu razlikovali od privatnih ratova; u stvari, bez prisustva sudijâ i države, većina sporova bi se završavala razmenom udaraca. Suđenja su ublaženi dvoboji; oni su embrioni rata. I obrnuto, ratovi su parnice između nacija; oni su litigacije koje idu svojim prirodnim tokom u odsutstvu nad-nacionalnih autoriteta. Ako onda uporedimo pravne okršaje koji se danas vode u sudovima, sa onima iz Srednjeg veka gde su naoružani vitezovi bili sukobljene

strane, ili sa onim još ranijim sukobima između plemena, moramo priznati da se intezitet strasti neprestano smanjuje. Može se reći kako se strasti hlade sa povećanjem pravnog opsega. Dok lokalni običaji ustupaju mesto običajima provincije, a oni bivaju natkriveni nacionalnim zakonima, ekstenzija pravnih pitanja se povećava sa svakim korakom ovog pravnog ujednačavanja, svaka vrsta parnice (tj. svako pravno pitanje) vodi ka dva dijametralno suprotstavljena mišljenja, dobijajući tako opštiji karakter. Upravo takvim generalizacijama sve vrste diskusija konačno stižu u svoj poslednji stadijum: gde odluka Vrhovnog suda zatvara izvor za tu vrstu parnice. Koliko je samo ovih izvora već presušilo, čak i u našem veku!

Može se uputiti primedba, da pošto ljudi postaju sve više civilizovaniji, težeći sve više ka diskusiji, možda javne diskusije i debate, koje zamenjuju privatne diskusije, izazivaju ono protiv čega se bore? Primedba bez ikakve težine. Jer ako divljaci i varvari malo diskutuju — što je prava sreća, pošto većina njihovih rasprava degeneriše u svađu i borbu — to je zato što retko govore i misle. Kada uzmemo u obzir mali broj njihovih ideja, morali bi smo se začuditi da se sukobljavaju tako relativno često. Iznenaduje nas da se toliko raspravljaju ljudi sa tako malo različitih interesa. Sa druge strane, postoji nešto što bi trebalo da nas čudi, a što jedva da izaziva pažnju: da u našim civilizovanim gradovima, uprkos obilju ideja koje kuljaju posvuda dok razgovaramo i čitamo, da ima, gledano u celini, tako malo diskusija i to veoma slabog inteziteta. Mora se biti zaprepašćen pred činjenicom da među ljudima koji toliko misle i toliko govore sasvim retko dolazi do kontradikcije, koji toliko delaju a retko se sudaraju; kao što je čudno videti tako malo saobraćajnih nesreća na ulicama koje su tako žive i prepunjene, ili videti tako malo ratova u ovoj eri kompleksnih i dalekosežnih internacionalnih odnosa. Šta je to što nas je dovelo do saglasnosti u tolikim tačkama? To su tri velike stvari, postepeno razvijene sekularnim diskusijama: *religija*, *jurisprudencija* i *nauka*. — Možemo primetiti kako u civilizovanim zemljama, javna diskusija daleko po svojoj važnosti zasenjuje privatne diskusije, u demonstriranoj živosti i pažnji učesnika, i kako stvar stoji potpuno suprotno u nekoj primitivnoj zemlji. Naše parlamentarne diskusije odlikuje povećanje silovitosti, dok se ton

diskusija po kafanama i dnevnim sobama neprestano umekšava.

Da sumiramo. Opozicija-borba u ljudskom društvu, u njene tri osnovne forme: *rat, konkurencija i diskusija*, pokazuje podložnost delovanju jednog istog zakona razvoja, kroz sve šire krugove privremene pacifikacije, naizmenično sa sukobima koji neprestano oživljavaju u sve većim razmerama i sve jače centralizovani, koji vode ka konačnom, barem delimično, dogovoru. Iz ovog bi se moglo zaključiti — a imamo i mnoge druge razloge da to tvrdimo — kako borba opozicija ima ulogu posrednika u socijalnim, organskim i neorganskim svetovima, i da je osuđena da nestane, da se postepeno iscrpi kroz svoj rast, koji predstavlja samo put ka njegovom sopstvenom uništenju.

Došao je trenutak da kažemo, ili pre da ponovimo ali mnogo eksplicitnije, koja je prava priroda odnosa između ova tri naučna aspekta univerzuma koje zovem: PONAVLJANJE, OPOZICIJA, ADAPTACIJA fenomena. Poslednja dva proizilaze iz prvog, a drugi je obično, iako ne uvek, posrednik između prvog i trećeg. Zato što se fizičke sile šire, ili imaju tendenciju da se šire, geometrijskom progresijom kroz ponavljanja njihovog talasnog kretanja, dešava se da interferiraju ili se adaptivno kombinuju; i čini se da njihovi interferencioni sudari služe samo tome da dovedu do interferencionih alijansi, do njihovih kombinacija. Zato što žive vrste teže da se propagiraju geometrijskom progresijom kroz nasledno ponavljanje individualnih kopija, dolazi do srećnog i plodnog interferencionog ukrštanja, do borbe za opstanak koju je tako pažljivo proučavala Darwinova škola, koja je posmatrala samo krvavu stranu vitalne interferencije, uzimajući je, ne bez očiglednog preterivanja, za jedini faktor u stvaranju novih vrsta, tj. readaptaciji starih vrsta. I slično ovome, zato što neki socijalni fenomen, kao što je dogma, fraza, naučni princip, moralna maksima, molitva, industrijski proces, itd., teži da se širi geometrijskom progresijom imitativnim ponavljanjem, dolazi do srećnih i manje srećnih interferencija; disonantne crte njihove prirode se spajaju u nekim umovima, izazivajući logičke ili teleološke duele, koji su prve klice socijalnih opozicija, ratova, konkurencije, polemike; ili koje se svojim harmoničnim crtama spajaju u umovima genijâ, a ponekad i u običnim umovima, u prave logičke kopulacije, u izume, u plodne inicijative, koji su izvor svih socijalnih adaptacija.

Ova tri termina formiraju kružnu seriju koja je sposobna beskonačno da se okreće. Tako se invencija, ta fundamentalna socijalna adaptacija, kroz imitaciono ponavljanje širi i učvršćuje, i teži da kroz susret jednog od svojih zrakova imitacije sa zrakom neke druge kreacije, stare ili nove, izazove nove sukobe, ili možda kao direktnu posledicu ove borbe da proizvede nove i kompleksnije kreacije, koji ubrzo sami emituju imitacione zrake, i dalje bez kraja. Primetite kako logički duel, fundamentalni termin socijalne borbe opozicija, kao i logička sinteza, fundamentalni termin socijalne adaptacije, zahteva ponavljanje za svoju *socijalizaciju*, generalizaciju i rast. Ali sa sledećom razlikom: imitaciono širenje stanja unutrašnjeg razdora dve ideje, ili čak spoljašnjeg razdora između dva čoveka, gde je svaki odabrao jednu od ovih ideja, je neizbežno osuđen da se potroši i završi tokom vremena, jer je svaka borba iscrpljujuća i završava se nekom pobedom; dok je sa druge strane širenje stanja harmonije, unutrašnje ili spoljašnje, vidljivo u svetlu jedne nove istine, sintezi našeg prethodnog znanja i spajanju našeg duha sa umovima onih do kojih dolazi ovo širenje, i stoga nema razloga za zaustavljanje, već naprotiv, ono jača dok nastavlja svoje napredovanje. Dakle, od ova tri termina, prvi i treći daleko prevazilaze drugi u visini, širini, značaju a možda i trajanju. Jedinu vrednost koju donosi drugi termin — opozicija — je što izaziva tenziju antagonističkih sila koja uzbuđuje inventivnog genija; takva je vojna invencija, koja jednoj strani donosi pobedu, privremeno okončava rat; industrijska invencija koja pošto je prihvaćena ili koju je neki od industrijskih rivala monopolizovao, privremeno okončava konkurenciju; ili pak neka filozofska, naučna, pravna ili estetska invencija, koja iznenada stavlja tačku na bezbrojne diskusije, iako stvara rizik javljanja novih diskusija kasnije. Ovo je jedina vrednost opozicije, njen jedini *raison d'être*. Ali koliko često se dešava da invencija koju doziva ne dolazi! Koliko često rat pokopa genija, umesto da ga uzdigne! Koliko je samo talenata sterilisano polemikom u medijima, parlamentarnim debatama, ili nepotrebnim okršajima partija i asocijacija! Sve što možemo reći — a ovo potvrđuje gornje zaključke — da istorijski sled dominantnih formi takmičenja odgovara stepenu njihove pogodnosti da stimulira inventivnost. Tako je čovek prešao put od vremena kada je rat bio dominantan, do vremena kada je konkurencija glavna, dolazeći

konačno u epohu diskusija. U društvu koje postaje civilizovano, razmena se razvija brže od konkurencije, konverzacija brže od diskusije, i internacionalizam brže od militarizma.

Sve do sada smo govorili samo o opozicijama-borbama, tj. onim opozicijama koje se dešavaju između dva istovremena termina koja se sukobljavaju. Što se tiče *ritmičke opozicije*, koju čine sukcesivni termini, kvaliteti ili kvantiteti, kao što su rast i opadanje, približavanje i udaljavanje, itd., se čini da su na prvi pogled, manje enigmatične od prethodnih, pošto nema trenutaka paralize i uzajamnog poništenja sila. Ali, ako razmotrimo stvar malo pažljivije, ove sile što dolaze i odlaze, ovo naizmenično za i protiv, što govori čas da čas ne, je još teže razumeti nego interakciju dve sile koje se sudaraju i stupaju u ravnotežu. Destruktivna interferencija daje barem privid slučaja i neočekivanog, i mi znamo da je nerazdvojiva od kreativnih interferencija, kao telo i njena senka; da ne spominjemo činjenicu da je uravnoteženje ili uzajamna neutralizacija suprotstavljenih tendencija u nama, uključujući i one usled rivalskih sugestija spolja, dozvoljavaju da se pojave naše prirodne karakteristike, što je možda najbolje opravdanje za fenomen borbe. Ali ritam, na drugoj strani, kao da predstavlja normalnu igru silâ koje se svojevolljno prilagođavaju jedna drugoj, bez obzira da li se radi o kvantitativnom ili kvalitativnom ritmu. Zaista, priznajem da bih bio ispunjen šopenhauerovskim očajem, da ima ozbiljnih osnova da se pretpostavi kako ovo idi-mi-dodi-mi, ovo detinjasto klackanje, važi i za veće fenomene, da je proces razlaganja upravo obrnuta evolucija, regresija inverzni progres, i da sve napreduje tako da stalno počinje ponovo, neodređeno i bez ikakve rezultujuće koordinacije. Na sreću, ovo nije slučaj; jer se ritam, onaj pravilni i precizni ritam koji jedini zaslužuje to ime, pojavljuje samo u detaljima fenomena, kao uslov njihovog tačnog ponavljanja, a time i njihove varijacije. Orbite nebeskih tela se ponavljaju samo zato što se kreću tamo-vamo u elipsama; slično, zvučni ili svetlosni talas se ponavlja samo zato što se kreće napred i nazad duž pravolinijskih, kružnih ili eliptičnih putanja; kontrakcija nekog mišića ili inervacija nerva se propaga pomoću malog kružnog procesa koji se vraća na svoju polaznu tačku; i

Boldvin³⁴ je skoro pokazao kako je i sama imitacija — „kružna reakcija“, i da se može definisati kao „mišićna reakcija koja pokušava da reprodukuje ili održava stimuluse koji bi zadržali mozak u istom stanju, koji izazivaju mišićnu reakciju koja itd.“. U delu iz kog je uzet ovaj citat, značenje reči imitacija je daleko šire nego značenje u kojem je ona korišćena ovde; on generalizuje pojam i njime obuhvata istovremeno vitalne i socijalne fenomene, on piše: „Samo-ponavljajuća ili kružna reakcija, koju smo nazvali imitacija [...] se pokazala kao fundamentalna i ostaje nepromenjena, barem strukturalno, za bilo kakvu motornu aktivnost“. Naprotiv, ponavljanje, regularno i ritmičko napredovanje fenomena, je samo uslov za njihovo napredovanje i evoluciju, koja je uvek manje ili više neregularna i slikovita, sve više i više kako napreduje. Istina je da ritmičko odlaženje i vraćanje poseduje preciznost, ali samo u poretku sukcesije, ne i svom napredovanju. Ovo je slučaj čak i kod kvantitativnih ritmova, uključujući one opšte instance rasta i pada za koje statistika nalazi način da meri, prateći njihovo kretanje tokom razvoja civilizacije. Veoma je retko da ovaj rast i opadanje budu jednaki i slični; na primer, da kriva rasta bogatstva, cena nekretnina, religijske vere, pismenosti, kriminala, itd., bude potpuno inverzna krivi opadanja, da pokazuje iste karakteristike. Ovo je dobro poznato statističarima. Na drugom mestu sam zabeležio ireverzibilni karakter mnogih socijalnih fenomena, nema potrebe da se ovde osvrćem na to.

U zaključku, opozicija u svoje dve velike forme otkriva i naglašava još jasnije svoj pomoćni i posrednički karakter. Kao ritam, od direktne je koristi ponavljanju, i indirektno varijaciji, i nestaje kada se ova pojavi. Kao borba, od koristi je samo u toliko što stimuliše adaptaciju, kojom ćemo se sada baviti.

³⁴James Mark Baldwin (1861–1934) američki filozof i psiholog, doprineo razvoju psihologije i psihijatrije, kao i teoriji evolucije, tzv. „Baldwin-ov efekat“.

3/ ADAPTACIJA FENOMENA

Agregat je *adaptat* — Harmonija detalja, molekul, ćelija — Elementarna socijalna adaptacija — Uparivanje — Od unutrašnje adaptacije ka spoljašnjoj adaptaciji — Individualno poreklo socijalnih fenomena.

Objašnjenja iz prethodne dve lekcije su nas već pripremila da shvatimo pravo značenje reči *adaptacija*, koja izražava najdublji aspekt naučnog pogleda na svet. I ovde ćemo videti kako se evolucija nauke, u bilo kom domenu realnosti, sastoji u prelasku od velikog ka malom, od neodređenog ka jasnom, i od lažnog ili površnog ka tačnom i suštinskom; tj. u otkrivanju ili zamišljanju nepregledne harmonije celine, ili nekoliko velikih ali neodređenih harmonija, zatim postepeno zamenjujući ove sa bezbrojnim infinitezimalnim i plodnim adaptacijama. Takođe ćemo videti kako se evolucija realnosti, ovde kao i drugde, tačno inverzno znanju o njoj — sadrži u neprestanoj tendenciji sitnih internih harmonija da se eksternalizuju i sve više uvećaju. Uzgred, ne možemo a da ne primetimo, da dok nam progres znanja omogućava da otkrivamo nove i dublje harmonije, on takođe otkriva neprimećene disharmonije koje leže još dublje.

Najpre nekoliko definicija i neophodnih objašnjenja. Šta je, tačno govoreći, *adaptacija* ili prirodna harmonija? Uzmimo primer koji ne pripada fenomenima života, gde je teleološka veza organa i njegove funkcije toliko očigledna da ne zahteva objašnjenje. Basen neke reke, recimo. Tu vidimo planinu ili lanac brda koji su *adaptirani* za protok reke; i sunčeve zrake adaptirane za podizanje vodâ okeana u oblake; dalje vetar koji transportuje oblake do vrhova planina, gde se padavinama vraća u izvore, potoke i rečice koji se slivaju u jedan veliki vodeni tok. Nalazimo ovde dinamičku ravnotežu, krug ulančanih akcija koje se ponavljaju — ponavljaju sa varijacijama. Živo biće, može se reći, formira sličan krug, samo znatno kompleksniji; i ova adaptacija nije jednostrana, kao u gornjem primeru, već recipročna. Organ vrši neku vitalnu funkciju, i recipročno, vitalna funkcija služi tome da se održi organ; dok

kod režima vodâ na našoj planeti, planina je adaptirana toku voda; ali tok vode sa svoje strane, daleko od toga da održava planinu, već je malo po malo ogoljuje i troši. Na isti način nema nikakve reciprocnosti u adaptaciji zračenja sunca navodnjavanju tla.

Uvek se radi o harmoniji koja se ponavlja. Već smo imali prilike to da vidimo, ali pogledajmo nekoliko novih primera. Svaka planeta solarnog sistema, posmatrana mehanički, tj. kao pokretna tačka, otkriva harmoniju između sklonosti da se strmoglavi u sunce i tendencije ka tangencijalnom bekstvu; kada bi ove dve sile, centripetalna i centrifugalna, delovale u istom pravcu, formirale bi opoziciju, ali pošto deluju jedna na drugu pod pravim uglom, radi se o adaptaciji. (U prirodi se opozicija i adaptacija na ovaj način transformišu jedna u drugu.)³⁵ Orbita planete je ponavljanje, sa varijacijama, ove mehaničke adaptacije. Isto tako, geološki posmatrano, sa stanovišta njenog stratografskog i fizičko-hemijskog sastava, planeta je postavka čitavog niza harmonično superponiranih slojeva; i ako je verovati onome što gospodin Meunier³⁶ govori o ovome, na isti način su sastavljene i ostale planete uključujući i sâm sunčev sistem. Zamišljeni poprečni presek naše planete bi otkrio čitav niz slojeva koji se harmonično slažu, od centra ka periferiji, usijano jezgro prekriveno čvrstim slojevima, na koje se slažu vođeni, zatim gasoviti slojevi, svaki neophodan susednom; slično uređenje nalazimo u solarnom sistemu, gde su karakteristike nebeskih tela koje kruže oko usijanog sunca u centru na sličan način raspoređene, sve do gasovitog Neptuna. Nije nam od značaja istinitost ove analogije.

Bilo kakav agregat je kolekcija individua koje su zajednički adaptirane, jedni na druge ili na neku funkciju. Agregat znači *adaptat*. Sa druge strane, različiti agregati koji imaju neki odnos mogu biti ko-adaptirani; ovo formira adaptat višeg stepena. Moguće je uočiti bezbroj tih stepena. Zarad jednostavnosti, razlikovaćemo samo dva stepena adaptacije: (i) adaptacija prvog stepena je ona koju elementi sistema imaju između sebe; (ii) adaptacija drugog stepena je ona koja spaja ove elemente sa sistemima koji ih okružuju,

³⁵Vrtlog i ciklon su takođe primeri atmosferske harmonije, kruženja akcijâ usled međudejstva sila koje se ne sukobljavaju, već se komplementiraju.

³⁶Stanislas Étienne Meunier (1843 – 1925) francuski geolog, minerolog i naučni pisac, bavio se komparativnom geologijom.

tj. sa onim što se nejasno nazire u terminu — okruženje. Prilagođenost sebi se, u raznim fenomenima, značajno razlikuje od prilagođenosti drugima, kao što se samostalno ponavljanje (navika) razlikuje od ponavljanja među drugima (nasleđivanje ili imitacija), i kao što se samostalna opozicija (neodlučnost, sumnja) razlikuje od opozicije među drugima (borba i konkurencija). Često su ove dve vrste adaptacija, u izvesnoj meri, međusobno isključive. Tako se često primećuje, kako političke organizacije koje su izrazito samo-konzistentne —koje su logički zasnovane i u najvećoj meri demonstriraju adaptaciju prvog stepena— u najmanjoj meri prilagođene okolnostima tradicionalnog i uobičajenog okruženja; i obrnuto, one naročito praktične su istovremeno i najmanje logične. Ista primedba važi i za gramatike, za religije, umetnost, itd.: jedina gramatika koja je savršena, bez ikakvih izuzetaka, je ... Volapük³⁷ gramatika! Primenljivo je i na organizme; u toj meri savršeni da im je gotovo nemoguće preživeti, i kojima bi lakše bilo da su manje savršeni. Savršenstvo akomodacije često ide na štetu suptilnosti.³⁸

Posle ovo uvoda, pokažimo istinitost naše dve teze iznete gore. Zastupnici *svrhovitosti* su dali sve od sebe da diskredituju pojam finalnosti. Nesumnjivo je onaj trenutak kada se ovaj pojam uvodi u koncepciju sveta, iako u mističnoj i manje racionalnoj formi, tačka u kojoj počinje gugutanje nauke. Šta je zamišljala primitivna svest posmatrajući zvezdani svod? Jedinstvenu, nepreglednu i himeričnu adaptaciju koja je rođena iz geocentrične iluzije: kako su zvezde tu zarad zemlje; zemlja i na zemlji jedan grad, ili tvrđava, su bile tačka fokusa čitavih nebesa, koja su imala da se neprekidno i isključivo bave nama, tim efemernim kreturama. Astrologija je bila logični proizvod ove veličanstvene, iako imaginarne, adaptacije neba zemlji i čoveku. Prava astronomija je učinila da iščezne

³⁷Volapük — jezik koji je 1879. godine konstruisao nemački katolički sveštenik *Johann Martin Schleyer*, zamišljen kao internacionalni jezik ali potisnut drugim sličnim projektima: *Esperanto*, *Ido*, *Interlingua*. [prim. prev.]

³⁸Ako nam je data neka misao ili *ideja*, intelektualno napredovanje od te ideje (mešavina istine i greške) se može razvijati na dva načina: (i) u smislu adaptacije prvog stepena, tj. postepena harmonizacija ove ideje sa samom sobom, po linijama diferencijacije i interne kohezije (razvoj većine teologija i metafizika); (ii) u smislu adaptacije drugog stepena, tj. postepena harmonizacija ove ideje sa onim što daju čula, sa onim što donosi percepcija i otkrića iz spoljašnjosti. — U prvom slučaju, napredovanje se sastoji u kretanju od manje greške ka većoj.

ova apsurdna harmonija, i okrnjila je veliku nebesku harmoniju, razbijajući je na mnoge delimične harmonije odvojenih solarnih sistema; za koje se pokazalo da su individualno koherentne i simetrično koordinisane, ali povezane sumnjivim i neodređenim vezama, grupisane u bezoblične nebule i razbacana sazvežđa, u svetlucavi nered. Kao i uvek, ljudski razum je zaljubljen u red, ali ipak mora prestati da traži u sveobuzimajućoj celini, u Kosmosu, najvišem predmetu njegovog poštovanja, jasne znake božanske koordinacije. Da bi došao do tih znakova mora se spustiti u solarni sistem, i što više otkriva o svom malom svetu, to ga više detalji, a ne celina, oduševljavaju, sa svojim izvrsnim grupacijama. Od odnosa između planeta nas više zapanjuje odnos koji planete imaju sa svojim satelitima, a još više geološka formacija površina ovih globusa, režimi njihovih voda, hemijski sastav, koji svi otkrivaju savršeno slaganje. Stoga se ne mora prema kupoli nebesa okretati religiozni um kako bi obožavao duboku mudrost koja pokreće ovaj svet; neka samo pogleda u epruvetu hemičara, tamo će naći misteriju onih čudesnih fizičkih harmonija, koje su savršeno tačne i fantastičnije neko zvezdani nered gore — mislim na hemijske kombinacije. Ako bi smo pomoću nekog moćnog mikroskopa mogli da zavirimo u unutrašnjost molekula, koliko bi fascinantnije bilo svo to eliptično i kružno kretanje, koje bi smo najverovatnije zatekli, nego sasvim prosta igra nebeskih kupola!

Ako sa fizičkog sveta pređemo na živi svet, i tamo nalazimo kako je prvi korak razuma bio da se zamisli grandiozna i jedinstvena adaptacija, kako je sav organski život, biljni i životinjski, stvoren samo zarad čovečanstva, za njegovu ishranu, zabavu, zaštitu, ili da bi mu signalizirao skrivene opasnosti. Divinacija i totemizam, koje nalazimo kod svih naroda na njihovom početku, imaju svoje poreklo u njemu. Koliko god da je rastuće znanje raspršilo antropocentričnu iluziju, nešto od nje se zadržalo u pogrešnom gledištu, koje se kod prirodnih filozofa tako dugo održalo, koje predstavlja sebi paleontološku seriju kao uspon ka čoveku, ili posmatra neku vrstu, živu ili izumrlu, samo kao jedan akord u Božanskom planu Prirode — idealnoj i pravilnoj strukturi sa čovekom na njenom vrhu. Primoran snagom akumulisanih demanta koje nam donosi posmatranje, čovečanstvo sa bolom napušta ovu dragu ideju i uviđa kako se fantastična sposobnost

prirode da harmonizuje ne pokazuje u svoj svojoj snazi u velikim linijama evolucije vrsta, u tom razgranatosti i napornom putu; niti u grupisanjima ovih živih vrsta u regionalne flore i faune; niti u neverovatnoj adaptaciji koju otkrivamo u slučajevima komenzalizma,³⁹ odnosima insekata sa određenim vrstama cveća; već, pre svega, u detaljima svakog organizma. Pristalice svrhovitosti su, po mom mišljenju, kompomitovali ideju *svrhe* neprimerenom i pogrešnom upotrebom, ali nikako prekomernom; na protiv, prigovarim im što su je koristili u previše ograničenom obliku, sa njihovim uobičajenim unifikatorskim sklonostima. Ne postoji jedna svrha u prirodi, cilj prema kome je sve ostalo samo sredstvo; već samo beskonačno mnoštvo ciljeva koji pokušavaju da iskoriste jedan drugog. Svaki organizam, i u svakom organizmu svaka ćelija, i u svakoj ćeliji, možda, svaki *ćelijski element*, ima svoju sudbinu samo za sebe. Ovde smo, kao i gore, primorani da priznamo kako harmonizujuća sila — koju pozitivna nauka, naravno, ima prava da koristi, ali nikako da odbacuje mogućnost neke druge — nije nešto nepregledno i jedinstveno, spoljašnje i superiorno, već beskonačno umnoženo, infinitezimalno i unutrašnje. Izvor, pravo govoreći, svih harmonija života, koje postaju sve manje zaprepašćujuće što se više udaljavamo od njihovog izvora, kako obuhvatamo sve veće polje, je oplodeno jaje; živo presecanje linija i pragova koje tamo nalazimo, neko srećno ukrštanje, je sam princip novih sklonosti koje se tu objavljuju i propagiraju dalje — zahvaljujući selekciji najsposobnijih i eliminaciji manje sposobnih.

Stižemo do sveta socijalnog. Teolozi, koji su oduvek bili prvi sociolozi, iako toga nisu bili svesni, često zamišljaju kako tok istorije svih naroda na zemlji konvergira, sve od samih početaka čovečanstva, ka zasnivanju njihovog kulta. Pogledajte šta Bosue/Bossuet/ kaže o ovome. Uzalud je sociologija pokušavala da se sekularizuje, nikad se nije u potpunosti oslobodila ove predrasude. Comte je maestralno transponovao misao Bosuea, kome se divio sa razlogom: za njega je cela istorija čovečanstva konvergirala ka njegovom Pozitivizmu, koji je tako postao neka vrsta laičkog neo-katolicizma. Istorijskim filozofima iz perioda oko 1830. godine,

³⁹**ko-menza-lizam** klasa odnosa između organizama u ekologiji gde postoji korist za jednu stranu ali bez štete za drugu stranu — *zajednička ishrana*. [prim.prev.]

kao što su *Augustin Thierry*, ili *Guizot*, se činilo kako čitava evropska istorija konvergira ka ... Julskoj monarhiji?! Pravo govoreći, *Comte* nije zasnovao sociologiju, to je i dalje *filozofija istorije* koja samo nosi to ime, ma koliko dobro da je izvedena; to je poslednja reč filozofije istorije. Kao svi sistemi koji su nosili to ime, njegova koncepcija odmotava pred nama ljudsku istoriju kao neki pergament; ili je pre konfuzna masa višebojnih pergamenata koji su predstavljeni kao jedna ista evolucija, jedinstvena prezentacija neke vrste triologije ili tragedije, prema svim pravilima žanra, gde se sve ulančava, gde je svaki od tri dela sastavljen od faza koje su međusobno povezane, svaka veza adaptirana isključivo za sledećeg u nizu, i gde se celina nezadrživo kreće ka konačnom klimaksu. Spenser je već napravio jedan veliki korak ka zdravijem razumevanju socijalne adaptacije: više se ne radi o jednoj drami, već o izvesnom broju različitih socijalnih drama na koje je primenljiva formula socijalne evolucije. Evolucionisti iz njegove škole mišljenja, formulišući zakone lingvističkog, religioznog, ekonomskog, političkog, moralnog i estetskog razvoja, barem implicitno smatraju kako ovi važe ne samo za ljude čija je privilegija da budu „istorijski“, već jednako dobro i za sve ljude koji su postojali ili će postojati. Ipak se ista greška ponovo javlja, višestruko umnožena i manjih dimenzija: verovanje da je za postepeno pojavljivanje regularnosti, uređenosti, logičkog progressa socijalnih činjenica potrebno ostaviti iza sebe njene detalje, koji su suštinski nepravilni, da je potrebno podići se uvis kako bi se dobio panoramski pregled; kako je izvor i temelj svake socijalne koordinacije neka opšta činjenica koja se polako spušta u detalje i pojedine činjenice, neprestano gubeći na snazi; kako, u suštini, čovek možda deluje ali zakon evolucije njime upravlja.

Ja u neku ruku mislim upravo suprotno. Nije da negiram postojanje nekog zajedničkog nagiba među različitim istorijskim evolucijama naroda, koje se kreću kao reke istog basena; i sasvim dobro znam, kako se mnogi potoci i rečice gube usput, drugi, slivajući se i kroz hiljadu brzaka i vrtloga, završavaju sjedinjeni u zajednički opšti tok, koji uprkos granjanju na različite tokove, se ne čini kao da će se u budućnosti iscrpiti u svojoj delti. Ali vidim takođe kako je krajnji rezultat ovih različitih tokova, razlog što prevlađuje jedna linija socijalne evolucije — linija ljudi koji sebe zovu

istoričnim —, jeste serija naučnih otkrića i industrijskih izuma koji se bez prestanka akumuliraju i uzajamno upotrebljavaju, povezujući se u sisteme i konstrukcije, koji u svom dijalektičkom ulančavanju, i ne bez sopstvenih specifičnosti, podsećaju na međupovezanost ljudi koji su ih proizveli. I ako se postavimo na sam izvor ovog velikog toka nauke i industrije, nalazimo u svakom mozgu genija, poznatom ili skrivenom, koji je izbacio nešto novo, neku novu vrstu aktivnosti koja se dodaje velikom nasleđu civilizacije, koji je time učinio ljudske odnose harmoničnijim, razvijajući zajedništvo njihovih misli i kolaboraciju njihovih napora. Nasuprot filozofima o kojima sam govorio, primećujem kako sami detalji ljudskih aktivnosti sadrže zapanjujuće adaptacije, kako je tu jasno vidljiv princip harmonija koje su slabije uočljive na većim domenima, i što se više udaljavamo od malih ali snažno povezanih socijalnih grupa, od porodice, škole, radionice, neke male crkve, manastira, bataljona, grada, regiona, nacije, solidarnost je sve manje izražena, sve manje savršena. Postoji više logike, uopšteno govoreći, u jednoj frazi nego u čitavom govoru, u jednom govoru nego u nizu ili grupi govora; više je ima u jednom obredu nego u celoj religiji; u nekom članu zakona nego u čitavom zakoniku; u određenoj naučnoj teoriji nego u celini nauke; više je ima u svakom proizvodu radnika nego u korpusu svega što je proizveo.

To je tako, sem ukoliko neka moćna osoba ne interveniše kako bi disciplinovala i regulisala postupke celine. U tom slučaju, koji se uostalom dešava sve češće, — pošto civilizaciju karakterišu sredstva koja su na raspolaganju individualnim programima socijalne reorganizacije, — u tom slučaju, nije uvek istina da je harmonija nekog agregata obavezno inverzna njenoj veličini; sve češće se događa da su oni brojniji istovremeno i harmoničniji. Na primer, francuska administracija, organizovana despotskim genijem Napoleona, je dobro adaptirana svom krajnjem cilju, ali isto tako dobro su i njeni zupčanci adaptirani za svoje posebne ciljeve; Pruski sistem železnice je jednako dobro prilagođen svojoj krajnjoj strategiji, kao što je i svaka od njenih stanica adaptirana nekom ekonomskom, ili kakvom drugom, cilju; sistem Kanta, Hegela, ili onaj Spensera, su jednako koherentni u svojoj opštoj uređenosti kao i u svojim manjim teorijama koje mu obezbeđuju materijal. Dobro kodifikovan sistem legislacije može pokazati jednaku količinu

reda u uređenju sekcija i poglavlja kao i u nekom određenom zakonu koji on uključuje, sa svim njegovim međuodnosima; i kada neka religija biva obnovljena kakvom živahnom teologijom, ulančavanje njenih dogmi se, u svojoj celini, može učiniti kao logičnije nego bilo koji od njenih delova. Lako je videti, kako se ove činjenice koje su naizgled u suprotnosti sa onim što je izneto ranije, zapravo slažu sa njima, ukazujući na individualnog genija kao izvor sve socijalne harmonije. Jer su ove odlične koordinacije prvo morale biti zamišljene, mnogo pre nego su bile izvršene; sve su one počele kao ideja skrivena u nekoliko moždanih ćelija, pre nego su našle svoju ogromnu teritoriju.

Nećemo li onda reći, kako je *elementarna socijalna adaptacija*, ona između dva čoveka, gde jedan odgovara rečju ili delom na izgovoreno ili prećutano pitanje onog drugog? Jer je zadovoljenje neke potrebe, isto kao i rešenje nekog problema, odgovor na neko pitanje. Hoćemo li onda reći kako se ova elementarna harmonija sastoji u onom odnosu između ljudi, gde jedan podučava a drugi uči, gde jedan komanduje a drugi sluša, gde jedan proizvodi dok drugi kupuje i konzumira, — gde je jedan od njih pesnik, glumac ili umetnik a drugi samo čita, sluša ili imitira onog drugog — i koji sarađuju na istom delu? Da, — iako ovaj odnos podseća na onaj gde je jedan čovek model a drugi kopija, ipak je sasvim različit od njega.

Mislim da se treba ići dalje sa analizom, kao što ću kasnije pokazati, i tražiti elementarnu socijalnu adaptaciju u samom mozgu, u individualnom geniju izumitelja. Izum, — termin ovde ograničavamo samo na ono što će biti imitirano, jer ono što ostaje zarobljeno u umu izumitelja je bez ikakvog socijalnog značaja — izum je harmonija ideja koja je roditelj svih ljudskih harmonija. Da bi se pojavila bilo kakva razmena između proizvođača i potrošača, ili čak da bi proizvođač mogao dati bilo kakav poklon potrošaču (jer razmena je uzajamno darovanje, i kao takvo ono prethodi jednostranom darovanju), potrebno je da proizvođač postane svestan dve ideje: ideje o potrebi potrošača ili darovanog; i ideje o sredstvima kojima se ona može zadovoljiti. Bez unutrašnje adaptacije ove dve ideje, spoljašnja adaptacija zvana poklon ili razmena, bi bila nemoguća. Slično je i sa podelom rada između izvesnog broja ljudi, kada oni razdele između sebe različite delove iste operacije,

koju je pre toga obavljao samo jedan čovek, i koja bi bila potpuno nemoguća da ovaj nije najpre zamislio sve ove radove kao deo jedne celine, ili kao sredstva koja služe istom cilju. U osnovi bilo kakve asocijacije između ljudi, je ponavljam, originalna asocijacija ideja nekog čoveka.

Neka nam se ne prigovara kako se ova adaptacija ideja može zvati socijalnom samo ako je izražena adaptacijom nekih ljudi drugim ljudima. Često je zapravo potpuno suprotno, i može se čak reći da ovaj drugi način izražavanja ima prevagu. Pošto je rad jednog čoveka zamenjen, u izvesnim slučajevima, podelom rada između više ljudi, često se dešava da neki novi izum stvara mašinu koja sve ove operacije izvodi sama. U ovom slučaju, podela rada i asocijacija između ljudi služi samo kao posrednik između asocijacije ideja u umu prvog autora i asocijacije uređaja u mašini. Ovde ideja genija nije realizovana u nekoj grupi radnika, već je materijalizovana u parčićima drveta i metala. I ovaj slučaj ima tendenciju da postaje veoma čest sa napretkom u proizvodnji mašina. Pretpostavimo, da uzmemo nemoguć primer, da svu ljudsku proizvodnju vrše mašine. Ne bi više bilo podele rada, jer ne bi bilo nikakvog rada, ili gotovo nimalo, za obavljanje; mogli bi smo reći kako ne bi ostalo nikakve socijalne harmonije u pravom smislu; ali bi postojao jedan viši stepen jedinstva, a zar ovo jedinstvo koje je mnogo poželjnije nego ona harmonija, ne bi bila rezultat bezbrojnih infinitezimalnih cerebralnih adaptacija? Gde se mogu naći moćniji socijalni faktori od ovih fenomena, ma koliko individualni oni bili?

Imali smo priliku da vidimo kako nas razvoj sociologije i ovde vodi od vrtoglavih visina velikih i nejasnih činjenica, do realnih i preciznih beskonačno malih akcija. Sada ćemo pokazati, ili pre ukazati — pošto nam nedostaje prostora za detaljnu ekspoziciju, — kako se evolucija socijalne realnosti, potpuno inverzno evoluciji socijalne nauke, sastoji u postepenom prelasku sa velikog broja sitnih harmonija ka malobrojnima, velikim harmonijama, sve dok se ne dođe, u nekoj neizvesnoj budućnosti, do kulminacije socijalnog progressa, do jedinstvene i sveobuhvatne civilizacije, koja je maksimalno harmonična. Obratite pažnju da ovaj zakon uvećavanja ne uključuje tendenciju ka imitativnoj difuziji izuma ili grupe izuma; to bi značilo vratiti se na zakon imitacije, koji već poznajemo. Niti

se odnosi na konstantan rast koji ova imitativna radijacija izaziva u socijalnoj harmoniji koju zovemo podela rada, i koju bi pre trebalo zvati solidarnost rada. Pretpostavljajući da neka industrija ostaje ista, bez daljeg napretka, socijalna kooperacija koja proizilazi će rasti, sa jedne strane, u skladu sa potrebama potrošnje koju ona zadovoljava, i sa druge, kako se akcije proizvodnje koje odgovaraju na ove potrebe, šire imitacijom van regiona u kojima su se originalno pojavile. Koliko god da je važan fenomen rasta tržišta koji obično prethodi federaciji ljudi, ne radi se o tome ovde. Pravo govoreći, veoma retko se dešava da se ovaj spoljašnji rast može postići bez unutrašnjeg, industrijskog rasta.

Upravo o ovom ključnom zakonu želimo da govorimo, o ovoj tendenciji jednog izuma, jedne socijalne adaptacije, da se komplikuje i uvećava prilagođavajući se drugom izumu ili adaptaciji, stvarajući tako novu adaptaciju koja kroz svoje susrete sa nekim drugim i kroz dalje logičke kombinacije, vodi u jednu višu sintezu, itd. Ove dva vrste rasta izumâ — njihov *ekstenzivni rast* kroz imitativnu difuziju, i njihov *komprehenzivni rast* kroz seriju logičkih spajanja — su sigurno veoma različiti, ali daleko od toga da su međusobno inverzni (uprkos uobičajenoj opoziciji u drugom smislu između ekstenzije i komprehenzije ideja), one nerazdvojne napreduju jedna pored druge, formiraju zajednički front. Bilo kakva mentalna asocijacija dva izuma koja prouzrokuje javljanje nekog trećeg, — na primer, ideja točka i ideja o domestikaciji konja, pošto su se vekovima kretale odvojeno, se najzad spajaju i harmonizuju u ideji kočija, — svaka takva asocijacija zahteva imitaciju kako bi spojila te dve ideje u istom mozgu, isto kao što je pre toga za javljanje ovih ideja bilo potrebno da se njeni elementi sretnu u mozgu njihovih autora putem radijacije raznih primera. I dalje, svaka nova sinteza zahteva, uopšteno govoreći, imitativnu radijaciju sve šireg opsega. Postoji stalno preplitanje ova dve vrste rasta: unifikatorski progres imitacije i sistematizujući progres inventivnosti. Veza koja ih spaja nije univerzalna; dugačak lanac teških teorema se može odvijati u umu nekog Njutona ili Arhimeda, bez ikakve upotrebe elemenata koje bi obezbedili drugi naučnici iz vremena ovih otkrića; ipak je ova veza toliko uobičajena, da uvek očekujemo da rasprostanjenost socijalnog polja, intezitet socijalne komunikacije, širina i dubina

života nacija i država, raste istovremeno sa bogatstvom jezika, lepotom arhitekturâ i teologijâ, sa kohezijom naukâ, kodifikacijom zakona, spontanim ili koordinisanim organizovanjem rada, finansijskih režima, administrativnim koordinacijama i komplikacijama, sa prefinjenošću i raznovrсноšću literature i umetnosti.

Ovde moramo biti oprezni da ne mešamo rast *obrazovanja* (prost fenomen imitacije) sa progresom nauke (fenomen adaptacije), kao što se to često čini; niti progres industrijalizacije sa rastom same industrije; rast moralnosti sa progresom etike; napredovanje militarizma sa progresom vojne veštine; niti, konačno, rast jednog jezika, misleći tu njenu teritorijalnu ekspanziju, sa progresom jezika u smislu povećane rafiniranosti njene gramatike i obogaćenje njenog rečnika. Ako nauka nastavlja svoj progres dok obrazovanje prestaje da se širi, rezultat nije u potpunosti isti kao kada se obrazovanje širi dok nauka ostaje stacionarna, i nikako ne možemo da kombinujemo ova dva slučaja, nazivati neodređeno progresom obe situacije. Ne, ovo su dve stvari bez zajedničke mere. Svaki napredak nauke, svaka nova istina koja se pridružuje njenom agregatu, — njenom *adaptatu*, — koja se harmonizuje sa ostalima, nije prosto dodavanje, već pre multiplikacija, uzajamno priznavanje. Dok je sa druge strane, svaki novi učenik pridružen drugima, svaki novi cerebralni primerak koji se dodaje telu određene nauke, samo dodavanje još jednog primerka gomili. Naravno, kako bi smo bili precizniji, moramo u ovome videti nešto više od prostog dodavanja, jer zajednica intelekta koja je posledica sličnosti obrazovanja koju dobijaju različita deca, povećava samopouzdanje⁴⁰ njenih članova u svoje znanje, je takođe vrsta socijalne adaptacije, i to ne nevažna.

Ali pre nego što nastavimo dalje, moramo se zaustaviti zbog nekoliko važnih primedbi. Na prvom mestu, primetimo u kojoj

⁴⁰Primetimo, usput, kako je ova sličnost obrazovanja kompletna samo u osnovnoj školi, da je nešto manja u srednjoj školi, uprkos uniformnosti zahteva koje matura postavlja, i još manja na višim školama i fakultetima, gde se često javlja slobodno neslaganje raznih učenja. A podređeni i posrednički karakter *kontradikcije* i *diskusije* je ovde očigledan, jer više obrazovanje, sa svojom opšte raširenom diskusijom, degeneriše u srednje obrazovanje, gde je kontradikcija i diskusija nešto ograničena, i zatim dolazimo do osnovnog obrazovanja, gde je nema uopšte. Kontradikcije i sukobi između naučnika služe samo tome da istaknu određene adaptacije istine za buduću upotrebu učitelja u provinciji.

meri ideja adaptacije postaje jasnija i preciznija kada pređemo iz fizičkog sveta, ili čak sveta života, u socijalni univerzum. Znamo li tačno u čemu je adaptacija molekula kiseline nekom baznom molekulu sa kojim se kombinuje, ili adaptacija zrna polena nekom tučku kojeg oploduje, proizvodeći novu individuu, ili možda potpuno novu vrstu? Ne znamo ništa određeno o tome. Istina je da kada, na primer, dva zvučna talasa inteferiraju, i umesto da se međusobno ponište oni se uzajamno pojačavaju proizvodeći rezonance, neočekivane zvukove, nešto bolje razumemo prirodu ovog fenomena; ali, istinu govoreći, ovo uzajamno pojačavanje zvukova i rezonance su originalne kreacije samo sa subjektivne tačke gledišta naših akustičkih senzacija, i nema ničeg zajedničkog sa činjeničnim, objektivno novim, hemijskim kombinacijama. Slično, kada se dve biljne ili životinjske vrste udruže na takav način da svaka služi onoj drugoj kao parazit ili saveznik, ovaj jasan primer uzajamne asistencije služi prostom povećanju dobrobiti i njihovoj daljoj propagaciji, i ne treba ga mešati sa činom oplodavanja koji i dalje ostaje veoma nejasan. Ali, sa druge strane, kada se desi neka srećna interferencija između dva imitativna zračenja, kakve god prirode bili, sve je to potpuno transparentno za naš um. Može se raditi o uzajamnoj stimulaciji, kao kada povećana upotreba Auerove lampe izaziva povećanu upotrebu gasa, ili kada difuzija francuskog jezika stimuliše širenje francuske literature, koja sa svoje strane izaziva dalje širenje jezika. Može se desiti da ova interferencija zbog svoje izvanredne efikasnosti izazove javljanje novog izuma, postane izvor novog zraka imitacije; kao upotreba bakra koja jednog dana nailazi na upotrebu kalaja, sugerirajući ideju o stvaranju bronz; ili znanje algebre koje se sreće sa znanjem geometrije, sugerirajući Dekartu algebarski opis krivih. Vidimo sasvim jasno kako je u oba ova primera adaptacija ili logička ili teleološka relacija, i kako se uvek može svesti na jedan od ova dva tipa; ponekad, kao u primeru Njutnovog zakona, ili bilo kog drugog naučnog zakona zapravo, se radi o sintezi ideja koje se pre toga nisu međusobno potvrđivale niti se suprotstavljale, i za koje se sada pokazuje da su uzajamno saglasne, da su posledice istog principa; ili opet, u slučaju neke industrijske mašine, radi se o sintezi akcija koje su, nepoznate jedna drugoj, ingeniozno spojene na izvestan način da služe zajedničkom cilju. Izum kočija

(komplikovana stvar, po sebi, znamo), zatim gvožđa, otkriće snage vodene pare, izum klipa i šina, svi ovi izumi koji su ranije bili strani jedan drugom,— su spojeni, udruženi u izum lokomotive.

Na drugom mestu, bez obzira dali imamo posla sa akcijama ili izumima, industrijskim ili naučnim, religioznim ili estetskim, — ukratko, sa teoretskim ili praktičnim, — elementarna procedura kojom su formirani je *logičko uparivanje* /*accouplement*/. Koji god da je broj pojmova ili akcija koje neka teorija ili mašina sjedinjuje, nikad nisu više od dva elementa istovremeno spojena ili adaptirana jedan drugom, u umu izumitelja ili bilo kog ko je sukcesivno sarađivao u njihovom formiranju.⁴¹ U svojoj *Semantici* gospodin Bréal iznosi, govoreći o jeziku, izvanredno tačnu tvrdnju koja potvrđuje ovaj opšti princip:

„Bez obzira koje dužine bila složenica, ona nikad ne uključuje više od dva termina. Ovo nije proizvoljno pravilo; ono proizilazi iz prirode našeg intelekta, koji uvek asocira ideje u parovima.“

Nešto niže, u vezi sa šemama pomoću kojih *James Darmesteter*⁴² pokušava vizuelno da dočara razvoj značenja reči kroz razne kanale, isti autor kaže:

„Moramo zapamtiti da ove kompleksne figure imaju značenje samo za jednog lingvistu; onaj koji izmišlja novi smisao neke reči, zaboravlja u tom trenutku sva njena prethodna značenja osim jednog, tako da asocijacija ideja uvek ide u parovima.“

Isto kao u opoziciji ideja, kao što smo već videli. Bilo bi lako pokazati stvarnu opštost ovog procesa, iako bi naravno zahtevalo previše napora, ispitujući redom način na koji je svako otkriće ili unapređenje dodato nekom prethodnom otkriću, bez obzira da li pripada naučnom, pravnom, ekonomskom, političkom, umetničkom ili moralnom domenu. Pokažimo, umesto toga, zašto je to tako, i kako ovaj fenomen postaje moguć i neophodan.

U suštini, postoje dva razloga za takvo stanje stvari. Sa jedne strane, kretanje duha, ona njegova fundamentalna aktivnost, se

⁴¹Pogledajte u mojim *Zakonima imitacije*, poglavlje o logici imitacije, naročito strane 175, 195 i dalje. Takođe, u mojoj *Socijalnoj logici*, poglavlje o zakonima otkrića. [G.T]

⁴²**James Darmesteter** (1849–1894) francuski pisac i orijentalista, radio kao prevodilac, pisao o istoriji i religiji istoka.

sastoji u prelaženju od jedne ideje kao drugoj, i njihovom sjedinjavanju pomoću rasuđivanja ili volje, — rasuđivanje koje ideju o nekom atributu postavlja u sam predmet suda, ili volja koja posmatra ideju sredstva kao impliciranu u ideji cilja. Sa druge strane, kada se duh kreće od jednog rasuđivanja ka onim kompleksnijim, ili kada se kreće od jednog čina volje ka razvijenijim, ovom silom mentalnog ponavljanja, tom duplom formom samo-imitacije koja se zove memorija ili navika, rasuđivanje se sklopčava u jedan pojam, spajajući svoja dva kraja u jedan sliveni sud u kome postaju nerazlučivi, a jedna volja, jedna namera, se transformiše u refleks koji je sve manje i manje svestan. Ovom neizbežnom operacijom, —koja deluje i na širokom polju sociologije, i koju sa uvažavanjem zovu običaj i tradicija— naša stara rasuđivanja mogu, u obliku pojmova, da uđu kao materijal u formiranje novih rasuđivanja, naše stare namere koristimo za stvaranje novih namera. Od najviših do najnižih operacija našeg razumevanja i volje, ovaj proces ostaje nepromenjen; neko teorijsko otkriće nije ništa drugo nego spajanje u jednom sudu, nekog atributa (tj. nekog starog rasuđivanja) sa novim predmetom; kao što ni neko praktično otkriće nije ništa drugo do spajanje u volji, nekog sredstva (tj. nekog starog čina volje) sa novim ciljem. Tako se naizmeničnom primenom ovih inverznih transformacija, koja se nastavlja u nedogled, jučerašnja rasuđivanja i voljni činovi postaju današnji pojmovi i sredstva, koji će sutra formirati neke nove pojmove i sredstva, koji će, sa svoje strane, i sami postati predmet istog procesa konsolidacije, itd. Ovim socijalnim ritmom, koji je istovremeno i psihološki, su malo po malo podignute sve velike građevine akumulisanih otkrića i pronalazaka koje izazivaju naše divljenje; i naši jezici, i naše religije, naše nauke, zakonici, administracije, kao i naša vojna organizacija, naša industrija i umetnost.

Kada posmatramo neku od velikih socijalnih tvorevina, gramatiku, zakonik ili jednu teologiju, duh individue se čini tako mali pred ovim monumentalnim građevinama, i pojedinim sociolozima se čini smešnim videti u njemu jedinog radnika na izgradnji ovih gigantskih katedrala; možda bi smo mogli i dopustiti da se ova dela nazivaju bezličnim, kada ne bi smo primetili da se tako odustaje od svakog objašnjenja; a samo korak je od takvog mišljenja do pozicije koju drži moj uvaženi protivnik, gospodin Durkheim,

koji smatra da ona nisu funkcije individue, već njeni faktori, i kako postoje nezavisno od ljudskih persona i despotski vladaju, bacajući svoju opresivnu senku preko njih. Ali kako su stvorene ove socijalne realnosti, — kažem realnosti, jer iako se protivim ideji socijalnog organizma, daleko od toga da dovodim u pitanje postojanje određenih socijalnih realnosti koje treba istražiti—, ponavljam, kako su nastale ove realnosti? Sasvim dobro vidim kako se, pošto su nastale, nameću individui, mada retko silom, mnogo češće ubeđivanjem ili sugestijom ili onim čudnim zadovoljstvom koje nas od vremena našeg detinjstva tera da se natapamo ovim bezbrojnim uzorima kojima smo okruženi, kao što beba pije majčino mleko. Ovo vidim sasvim jasno, ali kako su ovi uvaženi spomenici konstruisani i od strane koga, ako to nisu ljudi i ljudski naponi?

Pogledajmo građevine nauke, možda najgrandioznije od svih ljudskih spomenika, bez ikakve sumnje. One su se gradile pod punim svetlom istorije, i njihov razvoj poznajemo od njihovog samog početka. Naša nauka je počela kao bezbrojna kolekcija nepovezanih otkrića, koja su kasnije grupisana u male teorije, svaka ova grupa je jedno novo otkriće; zatim su ove kasnije bile spojene u veće teorije, utvrđena i ispravljena mnogim drugim otkrićima, konačno bivaju povezani velikim lukovima hipoteza koji iznad njih podiže ujedinjujući duh; sve ovo je nediskutabilno. Nema nijednog zakona ili naučne teorije, kao što nema ni filozofskog sistema, koji ne nosi jasno istaknuto ime izumitelja. Sve ovde ima individualno poreklo, ne samo njegov materijal, već i plan detalja i celine; sve, čak i ono što se širi među kultivisanim mozgovima i predaje u osnovnim školama, je počelo kao tajna jednog osamljenog mozga, odakle je mali, treperavi pramen pustio svoje zrake, probijajući se naporno kroz kontradikcije koje ga okružuju, postajući jači kako se širi, sve dok nije postao zaslepljujuća svetlost.

Ako je očigledno da je nauka ovako konstruisana, nije ništa manje sigurno da se konstrukcija neke dogme, zakonika, jedne vlade, ekonomskog režima, odvija na sličan način; i ako postoje sumnje u vezi sličnog razvoja jezika i etike, zbog skrivenosti njihovih početaka i sporosti njihovih transformacija zbog koje izmiču našoj pažnji, nije li veoma verovatno da je njihova evolucija pratila isti put! Zar se naš jezik ne obogaćuje minijaturnim kreacijama — ekspresijama, slikovitim frazama, novim rečima ili novim značen-

jima? Iako su ove kreacije često anonimne, one su posledica neke individualne inicijative, koja se imitira i prosleđuje sve dalje i dalje; nisu li ovi srećni izrazi koji kuljaju u nekom jeziku, upravo ono što različiti jezici pozajmljuju jedan od drugog kada stupaju u kontakt, obogaćujući tako svoje rečnike i usavršavajući, ali ne komplikujući, svoje gramatike? Nije li upravo čitavim nizom malih individualnih revolta protiv važećeg morala, ili malih individualnih dodataka njegovim pretpostavkama, postignuto sporo menjanje tog istog morala? I nismo li tako prošli kroz sukcesivne faze, od davnih vremena kada smo imali bezbroj jezika ali koji su bili veoma siromašni, i svaki je govorila samo određena populacija, jedno pleme, ili grad; vremena kada je postojao veliki broj različitih moralnih kodova, ali koji su bili veoma jednostavni, — do našeg doba gde se nekoliko veoma bogatih jezika i komplikovanih moralnih kodeksa bore za buduću prevlast na zemaljskoj kugli?

Ono u čemu se moramo složiti sa protivnicima teorije individualnih uzroka istorije, je da se često čini greška i govori o velikim ljudima umesto o velikim idejama, koje se ponekad pojavljuju i kod sasvim malih ljudi, ili o malim idejama, infinitezimalnim inovacijama koje donosi svako od nas ovom zajedničkom delu. Istina je da svi mi, ili gotovo svi, učestvujemo u radu na ovim gigantskim građevinama koje nas nadvisuju i štite; svaki od nas, koliko god da je konzervativan, ima svoju sopstvenu religiju, i koliko god da je precizan, koristi svoj sopstveni jezik, svoj sopstveni moral; najobičniji naučni radnik ima sopstvenu nauku, i poslednji birokrata svoj administrativni sistem. I kao što svaki od njih, svesno ili nesvesno, dodaje svoju malu inovaciju trajnom nasleđu socijalnog sveta, pošto ga je samo u prolazu posedovao, tako i njegova sopstvena imitativna radijacija u manje ili više ograničenoj sferi, koja je ipak dovoljno velika da prenese rad njegovog efemernog postojanja budućim radnicima koji ga mogu bolje upotrebiti. Imitacija, koja socijalizuje individuu, prenosi dobre ideje sa svih strana, spajajući ih dok ih nosi dalje i čini ih plodnim.

Može nam se prigovoriti, kako je zbog trajne prirode stvari i postojanja ljudskog duha koji i sam uporno traje, ljudska nauka morala, pre ili kasnije, bez obzira na individualna otkrića, doći do stanja u kojem se pojavljuje pred nama, ili u stanje u kojem će je

zateći naši unuci; kako je ova buduća forma, jasna i veličanstvena, već predodređena prvim percepcijama primitivnog mozga; i da je stoga uloga individue ili srećnog slučaja genija, od malog značaja i gubi na važnosti svakog dana kako se približavamo ovoj platonski privlačnoj idealnoj stvarnosti, kojoj već sad naziremo oblik? Ova primedba, ako je tačna, mora biti generalizovana, odakle bi sledilo da nekim ulančavanjem zadovoljstava i potreba, koje izviru jedna iz druge, jedna neodoljiva privlačnost ne znam kakvog božanskog plana, nevidljivih instrukcija i nečujnih komandi, neizbežno vodi čovečanstvo ka jednom istom političkom uređenju, ekonomskom ili nekom drugom, kao istom pravnom sistemu, istoj industriji, jeziku, ka istom zakonodavstvu? Nismo do sada videli ništa slično ovom pogledu na stvari, upravo suprotno, što se više razvijaju civilizacije koje dele Zemlju između sebe, hrišćanska civilizacija, budistička civilizacija, islamska civilizacija, sve više biva naglašena njihova osobena originalnost i razlika. Ono što mi se sviđa kod ove ideje je to što je idealistička, ali nije dovoljno idealistička i zbog toga je nezadovoljavajuća. Jer nije neka ideja, ili mali broj ideja, koja lebdi u vazduhu ta koja upravlja svetom; radi se o hiljadama i hiljadama idejâ koje se bore za upravljanje njime. Ideje koje uzburkavaju svet su ideje glumaca/*acteurs*/ na sceni sveta: gde se svako bori za trijumf svojih ideja, sanja o lokalnoj, nacionalnoj i internacionalnoj reorganizaciji, koji se razvija kroz svoju realizaciju, koji ponekad postane jači kada bude poražen. Svaka istorijska individua je model novog čovečanstva, i svo njegovo individualno biće, sav individualni napor je afirmacija ovog univerzalnog fragmenta koji nosi u sebi. Iz ovih ideja bez broja, ovih velikih patriotskih ili humanitarnih programa, jedan možda preživi, jedan u milion, ali i on je individualnog porekla, izlećući jednog dana iz mozga ili srca nekog čoveka; i jasno vidim da je njegov trijumf neophodan, ali ova neophodnost, koja se otkriva tek naknadno, koju niko nije predvideo, koju niko ne može predvideti sa sigurnošću, nije ništa drugo do verbalni izraz superiornih individualnih napora stavljenih u službu određene koncepcije. Finalni uzroci i eficientni uzroci su ovde pomešani, i ne postoji dobar razlog za njihovo razlikovanje.

I upravo zbog toga što je sav materijal i plan svake socijalne konstrukcije sastavljen od individualnih kontribucija, nisam

spreman da prihvatim okrutni i despotski karakter ograničenja stavljenih pred individuu, koja se uzima za suštinski i karakteristični atribut socijalne realnosti. Kada bi bilo tako, ova realnost ne bi mogla da raste, ove socijalne građevine ne bi mogle biti utvrđene, pošto sa svakim rastom koji proizvode sukcesivna davanja inovacija, novih reči, novih zakonskih projekata, novih naučnih teorija, industrijskih postupaka, itd., ovi noviteti se ne nameću silom, već snagom ubeđivanja i blage sugestije. Pogledajte kako je narasla palata naukâ. O jednoj teoriji se dugo diskutuje u krugovima visokog obrazovanja, pre nego počne da se propagira kao više ili manje verovatna hipoteza; zatim se spušta u krugove višeg obrazovanja gde se nešto odlučnije nameće; ali, uopšteno govoreći, tek se u osnovnom obrazovanju ona dogmatizuje i vrši, ili teži da vrši, uticaj na umove mladih učenika, koji drage volje prihvataju ovaj uticaj, i u kome nema ničeg despotskog, kako se govori. Ovo, drugim rečima, znači da je njen sadašnji imperativni karakter proizašao iz njegove prethodne ubedljivosti, uspostavljen imitativnom propagacijom. Isto važi i za neki industrijski novitet koji se uspostavlja; najpre je kapric nekoliko odabranih pre nego postane javna potreba i životna neophodnost. Jer svi luksuzi sadašnjice su neophodnosti budućnosti; na isti način na koji je današnje visoko obrazovanje, osnovno obrazovanje sutrašnjice.

Ovaj veliki predmet socijalne adaptacije zahteva da se prate razni drugi njegovi razvoji; neke od ovih sam skicirao u knjizi *Socijalna logika*, na koju vas mogu uputiti. Ali treba se ograničiti. Neću više insistirati, osim ove napomene, nažalost previše očigledne, da kako se adaptacije umnožavaju i postaju preciznije, sve više se otkrivaju uznemirujući i neshvatljivi slučajevi socijalne *neadaptiranosti*, koji su predmet tolikih žalopojki. Ali smo sada u nešto boljoj poziciji da kažemo zašto su prirodne harmonije, kao i prirodne simetrije, tako retko savršene, zašto su izmešane sa disharmonijama i nesimetrijama koje ponekad doprinose javljanju viših adaptacija i opozicija. To je zato što su savršena adaptacija i savršena opozicija dva ekstrema jedne beskonačne serije, između kojih se nalaze bezbrojne međupozicije. Između apsolutne potvrde jedne teze od strane druge i apsolutne kontradikcije ove dve teze, postoji bezbroj parcijalnih kontradikcija i delimičnih potvrda, ne računajući beskonačne stepene pozitivnog i negativnog uverenja.

Pitanje praćeno odgovorom; eto inovacije. Ali, za svako dato pitanje ima hiljadu mogućih odgovora, svih mogućih stepena kompletnosti i tačnosti. Na pitanje: *potreba da se vidi*, u prirodi ne odgovara samo oko čoveka, tu su oči insekata, ptica, ljuskara. Na pitanje: *potreba da se zabeleži reč*, ne odgovara samo feničanski alfabet.

U podnožju svakog društva nalazimo jedno mnoštvo malih ili velikih odgovora na pitanja, i jedno mnoštvo novih pitanja koja se pojavljuju iz ovih odgovora; kao što nalazimo i znatan broj velikih i malih borbi između zastupnika raznih rešenja. Borbe nisu jedina vrsta odnosa između harmonija; njihova najuobičajenija relacija je slaganje, jedna viša harmonija. Svakog trenutka, bez obzira da li pričamo ili radimo na nečemu, mi istovremeno osećamo potrebu i zadovoljavamo je, i upravo ova serija satisfakcija, rešenja, formira diskurs ili rad, isto kao i unutrašnju i spoljnu politiku, diplomatiju i rat, sve forme ljudskih aktivnosti. Oni su stalno obnavljani napor individua jedne nacije, da adaptira svoj jezik trenutnom toku misli,⁴³ koji vrše postepenu modifikaciju i transformaciju jezika, koji dovode do javljanja novih jezika. Kada bi se mogli zabeležiti, kao što je otac Ruselo/Rousselot/ pokušao da uradi u jednoj oblasti Šarentea, svi ovi sukcesivni naponi, mogli bi smo da utvrdimo tačan broj *elementarnih lingvističkih adaptacija* koje su integrisane u nekoj modifikaciji zvuka ili značenja reči. Kako bi adaptirali svoje dogme i svoje religiozne pretpostavke svom znanju i svojim potrebama, kako bi adaptirali svoje običaje i svoje zakone, čak i svoj moral, individue, a naročito one koje su loše adaptirane na svoje okruženje i na same sebe, ulažu isti neprestani napor koji dovodi do akumulacije malih napredaka.⁴⁴ Povremeno

⁴³Pogledajte na ovu temu: Michel Bréal, *Sémantique*.

⁴⁴Ako želimo od sociologije da napravimo pravu eksperimentalnu nauku, i da joj udarimo pečat apsolutne egzaktnosti, verujem da moramo da generalizujemo metodu oca Ruseloa u onom što je esencijalno za nju. Pretpostavimo da dvadeset, trideset ili čak pedeset sociologa, iz raznih krajeva Francuske ili neke druge zemlje, svaki za sebe zabeleži sa najvećom pažnjom i što je moguće detaljnije, seriju malih transformacija političkog reda, ili ekonomskog reda, itd., koje imaju prilike da posmatraju u svom rodnom gradu ili naselju, počevši od njihovog neposrednog okruženja; — umesto da se ograniče na neodređene opštosti, neka zabeleže u potpunosti individualne manifestacije rasta ili pada religiozne i politične vere, morala ili nemorala, luksuza i udobnosti, modifikacije političkih i religioznih verovanja koje se dešavanju pred njihovim očima od kako su dostigli doba razuma, počinjući sa sopstvenom porodicom i krugom prijatelja; —

se pojavljuju veliki inovatori, veliki harmonizatori.

Disharmonije su prema harmonijama ono što su asimetrije prema simetrijama; ono što su varijacije prema ponavljanju. Up-ravo se iz samog središta preciznih ponavljanja, apsolutnih kontrasta i savršenih harmonija, javljaju najbolji primeri diverziteta, slikovitosti, univerzalnog nereda, — individualne karakteristike stvari. Izraz lica muškarca ili žene, rafiniran uticajima socijalnog života i intezivne, kompleksne i neprestane imitacije, je sasvim mali i prolazni fenomen. Ipak, ništa nije toliko važno kao ova nestalna nijansa izraza. Slikar ne uspeva da je uhvati, niti pesnik da je ponovo oživi, a mislilac nema nikakvo pravo da se smeje gledajući njihove bezuspešne napore bez konca. Napore da se uhvati ova gotovo opipljiva stvar, ali koja će zauvek ostati neuhvatljiva. Ne postoji nauka individualnog, ali je umetnost u potpunosti umetnost individualnog. I naučnik bi, kada bi samo zapamtio da univerzum u potpunosti zavisi od cvetanja individualnosti osoba, sa skromnošću, i pomalo zavideći, posmatrao napore umetnika, da nije i on sam, lupio lični pečat na svoje opšte koncepcije stvari, dao im estetsku vrednost, — koja je pravi *raison d'être* njegove misli.

pretpostavimo da daju sve od sebe, kao uvaženi lingvista koga smo već spomenuli, da iscertaju individualni izvor malih promena u jeziku, gestikulaciji, odevanju i drugim običajima; — pretpostavimo da je urađeno tako, videćete kako u tom ansamblu veoma instruktivnih *monografija*, ne može da se ne pojave veoma važne istine, korisne ne samo sociologu već i državniku. Ove *narativne* monografije bi se značajno razlikovale od naših današnjih *deskriptivnih* monografija, i bile bi nam znatno korisnije. Kako bi smo razumeli socijalne *prilike*, moramo detaljno zabeležiti socijalne *promene* dok se dešavaju, a ne obratno. Bez obzira koliko konstanti socijalnih prilika akumulisali u svakoj zemlji sveta, zakon njihovog formiranja se ne pojavljuje, već je pre pokriven masom skupljenih dokaza. Sa druge strane, ako bi neko iscrpno, u najsitnije detalje, poznavao promene običaja u nekoliko određenih tačaka, u jednoj zemlji tokom perioda od deset godina, bi sigurno uspeo da se dočepa opšte formule socijalnih transformacija, a time i samih socijalnih formacija, koja bi bila primenljiva na sve zemlje i u svim vremenima. — U takvom istraživanju bi bilo korisno uzeti veoma ograničen broj pitanja: može se pitati, na primer, ko je i kako uveo običaj jedne ruralne oblasti južne Francuske, da se ne salutira velikim zemljoposjednicima; ili kroz kakve uticaje je verovanje u vradžbine, u vukodlake i vampire, počelo da nestaje.

ZAKLJUČAK

Imitacija, kontradikcija, individualna inovacija — Elementarno je heterogeno — Rastuća unifikacija i diferencijacija — Univerzalna adaptacija.

Vreme je da završimo. Sumirajmo ovde glavne zaključke do kojih smo došli, i pokušajmo da nađemo njihovo značenje. Videli smo kako sve nauke zavise od sličnosti, kontrasta (ili simetrija), i harmonija; ili rečeno drugačije, ponavljanja, opozicija i adaptacija; i pitali smo kakav zakon upravlja svakim od ovih termina, i kakav odnos postoji između njih. Videli smo kako, uprkos prirodnoj i *a priori* legitimnoj tendenciji ljudskog uma da odabire fenomene koji su najveći, veoma rasprostranjeni i nametljivi, kako bi objasnio manje izražene fenomene, ljudski duh je bio primoran da otkrije principe poretka stvari u onome što je skriveno, u dubinama koje ostaju neistražene. Ovo otkriće bi trebalo da izazove veliko iznenađenje, ipak se to ne dešava, jer nas je naučno posmatranje već naviklo na takve obrte poretka stvari u odnosu na ono zamišljeno. Tako zakon ponavljanja, u talasnom i gravitacionom ponavljanju fizičkog sveta, ili u ponavljanju nasleđivanja i navike u živom svetu, ili u imitativnom ponavljanju socijalnog sveta, postoji tendencija da se kroz stalni rast kreće od relativno infinitezimalnog ka relativno beskonačnom. Zakon opozicije, na sličan način, pokazuje tendenciju da raste u sve većim sferama, pošto je počeo u jednoj tački života. Ova tačka je u socijalnom svetu mozak individue, neka ćelija ovog mozga koja proizvodi, interferencijom zrakova imitacije koji dolaze spolja, jedna kontradikcija dva verovanja ili dve želje. Takva je elementarna socijalna opozicija, sam princip najkrvavijih ratova, isto kao što je elementarno socijalno ponavljanje — individualni čin prvog imitatora, polazna tačka jedne zaraze svetskih razmera. Zakon adaptacije, konačno, je isti: elementarna socijalna adaptacija je individualna inovacija koja je osuđena da bude imitirana, srećna interferencija dve imitacije koja se prvo javlja u jednom duhu; i tendencija da se ova harmonija, koja je poreklom potpuno unutrašnja, ne samo eksteriorizuje dok se širi,

već i da se logički grupiše, zahvaljujući imitativnoj difuziji, sa nekim drugim izumima, inovacijama, itd., sukcesivnim komplikacijama i harmonizacijama harmonija, je izvor velikih kolektivnih dela ljudskog duha, — gramatike, teologije, enciklopedije, zakonika, prirodne i veštačke organizacije rada, estetike i morala.

Stoga je sigurno da sve polazi iz infinitezimalnog, i možemo dodati, sve se verovatno tamo i vraća. Ono je alfa i omega. Sve što konstituiše vidljivi univerzum, univerzum koji možemo posmatrati, znamo da proishodi iz nevidljivog i nedohvatljivog, — iz onog prividnog ništavila, — odakle sva realnost neiscrpno izvire. Ako razmislimo o ovom čudnom fenomenu, bićemo zaprepašćeni snagom predrasude, kako popularne tako i naučne, koja tera svakog čoveka, bio on gospodin Spenser ili neko na ulici, da posmatra infinitezimalno kao beznačajno, tj. kao homogeno, neutralno, bez ikakvog duha ili karaktera. Neiskorenjiva iluzija! Tim više neshvatljiva pošto smo i mi, kao i sve ostalo, osuđeni da se vratimo, kroz smrt, u ovo nipodaštavano infinitezimalno iz kog smo potekli — koje može biti, ko to zna? — ono pravo *posle* i /emphpreko, sav posthumni azil koji uzaludno tražimo u beskraju prostora. . . Bilo kako bilo, kakav razlog možemo imati da sudimo *a priori*, ako ne poznajemo svet elemenata, i ako je samo vidljivi, prostrani svet scena za naše misli, bojno polje raznovrsnih i živahnih fenomena? Kako se možemo držati ove predrasude, kada na svakom koraku vidimo kako se individualno biće pojavljuje, sa njegovom divnom fizionomijom, iz dubina oplodenog jajeta, iz najvećih dubina delića ovog jajeta, — iz regiona koji se stalno smanjuje i gubi iz vida kako ga detaljnije posmatramo, skoro do tačke nestajanja? Možemo li da zamislimo ovu krajnju tačku, izvor tako značajnih razlika, kao potpuno neizdiferenciranu? Dobro znam šta će mi se prigovoriti: navodni zakon nestabilnosti homogenog.⁴⁵ Ali on je pogrešan i proizvoljan, on je zamišljen kako bi pomirio mišljenje da je ono nerazlučivo za naše oči i stvarno neizdiferencirano, sa dokazima diverziteta među fenomenima i divljih varijacija koje se pojavljuju u organskom, psihološkom i socijalnom svetu. Istina je, u stvari, da samo heterogeno može biti nestabilno, a da je homogeno suštinski stabilno. Stabilnost fenomenâ je direktno proporcionalna njihovoj

⁴⁵Spenserov zakon nestabilnosti homogenog.

homogenosti. Jedina stvar u prirodi koja je savršeno homogena — ili se barem tako čini— je geometrijski prostor, koji se nije menjao od vremena Euklida. Može li se onda reći da jedna malena klica heterogenog, ubačena u relativno homogeni agregat, kao kvasac u testo, izaziva neizbežno jednu rastuću diferencijaciju? Ne mislim tako: u jednoj konzervativnoj zemlji, koja je religiozno i politički jednoglasna, uticaj jeretika i disidenata ima veće šanse da bude apsorbovan ili po kratkom postupku uklonjen od strane vladajuće Crkve ili političkog režima. Nije da negiram zakon diferencijacije u njegovim primenama na organski i socijalni svet, ali se radi o tužnom nesporazumu ako nas on sprečava da vidimo dejstvo zakona rastuće unifikacije sa kojim se meša i prepliće. U stvarnosti, diferencijacija o kojoj ovde govorimo, je u stvari adaptacija o kojoj smo govorili ranije; na primer, podela rada u našim društvima nije ništa drugo do progresivna asocijacija ili ko-adaptacija raznih vrsta rada putem sukcesivnih inovacija. U početku ograničeno na jedno domaćinstvo, ono se širi i pojačava bez prestanka, prvo preko celog grada, gde različita domaćinstva, spolja slična jedno drugom, ali interno izdiferencirana, postaju međusobno različita ali nezavisno, svako za sebe, homogena; širenje se nastavlja i postaje nacionalno, zatim internacionalno.

Dakle, nije istina da se povećava broj razlika, — jer ako se svakog trenutka pojavljuju nove razlike, stare moraju nestati. Uzmajući ovo u obzir, nemamo razloga da verujemo kako je suma razlika, ako bi zaista bilo moguće sabrati stvari koje nemaju ništa zajedničko, stvarno porasla u univerzumu. Ali dešava se nešto što je mnogo važnije od prostog rasta razlikâ, naime diferencijacija samih razlika. Proces promene se i sâm menja, u izvesnom smislu se udaljavamo od doba grubih razlika koje se superponiraju, od doba jarkih i čistih boja, i idemo ka eri harmoničnih nijansi. Bez obzira šta mislili o ovome, ipak je nezamislivo kako bi —prema hipotezi o homogenoj supstanci koju nivelišu od početka vremena zakoni nauke,— univerzum kao što je naš, prebogat iznenađenjima i kapricima, mogao da postoji. Šta se može pojaviti iz savršeno sličnog i koordinisanog sistema, osim sveta večne i superlativne uniformnosti? Umesto ove aktuelne koncepcije univerzuma kao beskonačnosti potpuno sličnih čestica, iz kojeg se, ne znam kako, pojavio diverzitet,— dozvolite da predložim svoju koncepciju, koja

univerzum predstavlja kao *realizaciju mnoštva elementarnih potencijalnosti*,⁴⁶ svaka sa svojim karakterom i ambicijom, svaka nosi u sebi poseban univerzum, univerzum o kojem sanja. Jer beskonačno je mnogo elementarnih projekata koji ne uspevaju da se razviju; a velika borba za egzistenciju se vodi između suprotstavljenih snova i rivalskih projekata, a ne između različitih bića. Tako misteriozni podrum sveta fenomena može biti jednako bogat razlikama, iako razlikama druge vrste, kao i gornji spratovi vidljive, površne realnosti.

Ipak, posle svega, metafizička teorija koju sam upravo izložio je manje važna od izlaganja koje joj je prethodilo, ove hipoteze sam izneo, tako reći, u zagradi, sa napomenom da ako bi bile odbijene, solidniji i pozitivniji argumenti izneseni gore bi i dalje važili. Prosto nam je omogućila da na jednom mestu okupimo dve prividno različite vrste činjenica koje smo sreli na našem putu: naime, one koje otkrivaju regularnu sukcesiju ponavljanja, borbi i harmonija univerzuma,— drugim rečima, regularnu stranu sveta, koja je predmet nauke; i onih činjenica koje se odnose na divlju stranu sveta, kojom se umetnost neprestano opija i koju reprodukuje, zadovoljavajući jednu, kako se čini, večitu potrebu, koja zahteva raznolikost, slikovitost i nered; sve to zaokruženo delovanjem asimilacije, simetrizacije i univerzalne harmonizacije. Najlakša stvar na svetu je razumeti ovu prividnu anomaliju, ako dopustimo da sub-fenomenalne razlike stvari neprestano teže, ne da nestanu, već da procvetaju i da se pojave na površini. Tako se sve objašnjava; čak i uzajamni odnos naša tri termina — ponavljanje, opozicija, adaptacija,— je shvatljiv ako se vidi da progresivno ponavljanje nekad funkcioniše u korist adaptacije koju širi i razvija svojim interferencijama; a ponekad ponavljanje funkcioniše u korist opozicije koju izaziva, interferencijama druge vrste. Na isti način, možemo verovati kako sva tri termina sarađuju na ekspanziji univerzalne adaptacije u njenim najvišim, najvećim i najdubljim individualnim oblicima i formama.

(Oktobar, 1897.)

⁴⁶Videti, o ovome, u mojim sabranim esejima, malu studiju pod nazivom, *Monadologija i sociologija*. [Prevod ovog eseja je objavljen u ovoj biblioteci, prim.prev.]

